

AJALUGU, SÕDA, AJALOOSÕDA. ABHAASIA-GRUUSIA VASTUOLUD JA NENDE TÕLGENDUSED

Aivar JÜRGENSON

Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut, Rütli 6, 10130 Tallinn, Eesti; aivarj@tlu.ee

Artiklis on käsitletud Abhaasia-Gruusia vastuolude ajaloolisi juuri ja näidatud, kui radikaalselt erinevad üksteisest eri poolte ajalootõlgendused. Konflikt kulmineerus 1992.–1993. aastal peetud sõjaga kahe maa vahel, mille tulemusena tekkis *de facto* Abhaasia riik. On näidatud, kuidas abhaasi ajalookirjutus tõrjub gruusia intellektuaalide rünnakuid nende ajaloole ja on samas rakendatud rahvusloome teenistusse.

SISSEJUHATUS

Selle üle, kas ajalugu peaks olema identiteedi vundament, on Eestis 2013. aastal elavalt arutletud seoses koondteose “Eesti ajalugu II”¹ ilmumisega. Sujuvalt väljus diskussioon kitsast erialasest ringist ja kuigi väitluse käigus pole suudetud paljudes küsimustes konsensuseni jõuda, on diskussiooni intentsiivsus ning ulatus ometi päris selgelt näidanud üht: ajalugu ja identiteet kuuluvad teatud argitasandil kokku. Inimestele läheb korda, kuidas nende esivanemate minevikku kujutatakse, nad tajuvad sidet omaks peetud kadunute ja endi vahel.

Tingimusel, et ükski ajalootõlgendus pole “õige” iseenesest ja et ajalootõlgendused ei ole üksteisega võimusuhetes, on inimestel õnn ning vabadus valida ka sobivat ajalootõlgendust. Teatud olukorras võib aga ajalugu muutuda üheks rahva olemasolu legitimeerivaks kilbiks. Käesolevas artiklis vaatlen Abhaasia-Gruusia konflikti, mille põhjusi näevad selle eri osapooled kaugel minevikus, juuri ja tähendusi. Võitluse esirinnas on mitme aastakümne jooksul seisnud mõlema maa ajaloolased jt humanitaarid. Paraku ei ole see võitlus jäänud üksnes ajaloolaste pidada:

¹ Selart, A. (koost). Eesti ajalugu, II. Eesti keskaeg. Tartu Ülikooli Ajaloo ja Arheoloogia Instituut, Tartu, 2012.

muusade kõrval on saanud rohkem kui aastaks sõna ka relvad. 2013. aasta septembris möödus Abhaasia-Gruusia sõja lõpust 20 aastat. Sellel sõjal oli seos ka Eestiga: sõja käigus toodi Eestisse mitu lennukitait Kaukaasia eestlasi, mitmete kunagiste eesti külade kohal on nüüd vaid varemed või elavad seal uued elanikud. Abhaasi ajaloolaste käsitlustes on sõja ajal Abhaasia üksustes võidelnute seas nimetatud ka kohalikke eestlasi.² Üks Abhaasias sündinud eestlanna pälvis sõja ajal haavatute päästmise eest Abhaasia kõrgeima riikliku autasu – Leoni ordeni, üks Tartust pärit eestlane olevat Abhaasia-Gruusia sõja ajal postuumselt välja teeninud Abhaasia kangelase aunimetuse.³ Mainida tasuks ehk sedagi, et kui 1993. aasta juuni algul toimus Pärnus Esindamata Rahvaste Organisatsiooni nõupidamine, toetati seal abhaaside õigusi konfliktis grusiinidega.⁴

Perspektiivid, millest lähtudes on seda konflikti käsitletud, on erinevad, lähtudes peamiselt kahest vastandlikust kontseptsioonist: Gruusia territoriaalne terviklikkus *versus* abhaaside enesemääramisõigus. Kuivõrd konflikti on jõuliselt sekku- nud ka Venemaa, tuleb siin rääkida ka geopoliitikast ja Venemaa imperialistlikest taotlustest regioonis. Just viimane aspekt on kallutanud paljud endise idabloki maad, sh Eesti, selgelt Gruusia poolele. Üldinimlikus argiloogikas meeldib meile väiksemat suurema ja tugevama vastu toetada, antud juhul Gruusiat Venemaa vastu. Seda enam et tajume end grusiinide saatusekaaslastena ühises sovetlikus mineviku- taagas. Aga kui Abhaasia-Gruusia sõjas osutus Gruusia ise suureks agressoriks väikese Abhaasia vastu, tundis Eesti press ehk pisut ebamugavust, kuid loobus õige ruttu selle sõja tagamaade vastu erilist huvi ilmutamast.

Abhaasia-Gruusia sõda on meil vähe valgustatud, kuid see pole nii üksnes meil. Jaapani uurija Tomohiko Ujama on seda sõda nimetanud üheks tänapäeva “unustatud sõdadest”,⁵ hollandi autor Charlotte Hille kasutab väljendit “unustatud konflikt”⁶: vihjed sellele, et Abhaasia-Gruusia problemaatika pole rahvusvaheliselt küllaldast tähelepanu pälvinud ja selle lahendamiseks pole piisavalt jõupingutusi tehtud ning olukord on sisuliselt külmutatud. Ka terminit “külmutatud konflikt” kasutatakse Abhaasia-Gruusia suhete iseloomustamiseks.⁷

² **Бройдо А.** Непокорный умирает стоя: война 1992–1993 годов и этнопсихология абхазов. Научное издание, Сухум, 2010, 124; **Авидзба А. Ф.** Отечественная война (1992–1993 гг.). Вопросы военно-политической истории Абхазии. Сухум, 2008, 138.

³ **Piirsalu, J.** Suhhumi eestlaste juht päästis sõja ajal inimesi. – Päevaleht, 16.7.2007. <http://www.epl.ee/news/eesti/suhhumi-eestlaste-juht-paastis-soja-ajal-inimesi.d?id=51094199> (15.3.2013).

⁴ **Herkel, A.** Jooni Linnartist ja tema ümbert. – Rmt: Laama ja Linnart. Tiibet ja Eesti. Koost A. Herkel. GO Reisiraamat, Tallinn, 2012, 75.

⁵ **Уяма Т.** К читателям. – Rmt: **Лакоба С.** Абхазия-де-факто или Грузия-де-юре? Hokkaido University Press, Sapporo, 2001, i.

⁶ **Hille, C.** The recognition of Abkhazia and South Ossetia: a new era in international law. – Rmt: Exploring the Caucasus in the 21st Century. Essays on Culture, History and Politics in a Dynamic Context. Toim F. Companjen, L. Marácz, L. Versteegh. Pallas Publications, Amsterdam, 2010, 201.

⁷ **Jahn, E.** Optionen für die Politik der EU gegenüber Georgien, Abchasien und Südossetien nach dem august 2008. – Rmt: Die Sezessionskonflikte in Georgien. Hrsg. von E. Reiter. Böhlau Verlag, Wien, 2009, 301.

Abhaasia-Gruusia konfliktist on Läänes avaldatud raamatuid ja artikleid, kus on käsitatud valdavalt Abhaasia poliitilist staatust.⁸ Peamiselt on keskendutud viimase kahekümne aasta diplomaatiale, sh Euroopa Liidu ja ÜRO egiidi all toimunud läbirääkimistele. Sageli algavad käsitlused 1988.–1989. aasta sündmustega, jättes tähelepanu alt välja varasemad arengud, mis on aga olukorra mõistmiseks äärmiselt olulised. Üks näide: konflikti lähtepunkte kirjeldades on esitatud 1989. aasta Abhaasia rahvaloenduse tulemused, mille järgi olid abhaasid Abhaasias enne sõda vähemuses,⁹ seega olid nad tülivad separatistid, kellel pole mingit õigust enamiku vastu mässu tõsta. Samas on jäetud valgustamata, kuidas on viimase sajandi jooksul aset leidnud massilise kolonisatsiooni teel niisuguste protsentideni jõutud. Tõsi, Abhaasia elanikkond oli 1989. aasta rahvaloenduse andmetel 525 061 inimest, kellest 17,8% olid abhaasid, 45,7% grusiinid, 14,6% armeenlased ja 14,3% vene-lased.¹⁰ Taustu avamata on tegemist pooliku ja eksitava tõega. Siiski on Läänes ilmunud ka tasakaalustatud käsitlusi, sh selliseid, kus on arvestatud ka abhaasi autorite seisukohti.¹¹

Eestis on seda sõda kajastatud episoodiliselt ja sedagi peamiselt Gruusia vaatevinklist. On rõhutatud Gruusia territoriaalse terviklikkuse teesi, sellest tulenevalt on abhaasides nähtud eelkõige separatiste¹² ja seda ilma jutumärkideta.¹³ Sellest, et tegemist võiks olla oma vabaduse eest võitleva väikerahvaga, vaadatakse üldiselt mööda ja abhaase kõrvutatakse pigem Transnistria venekeelsete separatistidega, ühesõnaga kontingendiga, kelles on nähtud Vene imperialistlike jõudude käepikendust nn lähivälismaal. Pärast 2008. aasta Vene-Gruusia sõda on meie analüütikute retoorikas Abhaasiale kinnistunud termin “okupeeritud territoorium”.¹⁴ selge

⁸ Georgians and Abkhazians: The Search for a Peace Settlement. Toim B. Coppieters. Bundesinstitut für Ostwissenschaftliche und Internationale Studien, Köln, 1998 (<http://poli.vub.ac.be/publi/Georgians>); Exploring the Caucasus in the 21st Century; **Coppieters, B., Darchiashvili, D., Akaba, N.** Federal Practice. Exploring Alternatives for Georgia and Abkhazia. VUB University Press, Brussels, 1999; **Lynch, D.** Managing Separatist States: A Eurasian Case Study. (Occasional Paper, 32.) European Union Institute for Security Studies, 2001; Die Sezessionskonflikte in Georgien. Hrsg. von E. Reiter. Böhlau Verlag, Wien, 2009.

⁹ Näiteks kirjutab Ronald Asmus: “Abhaasias olid abhaasid ise vähemuses, moodustades elanikkonnast umbes 20%. Grusiine oli ligi 50%” (**Asmus, R. D.** Väike sõda, mis raputas maailma. Gruusia, Venemaa ja Lääne tulevik. Eesti Ajalehed, Tallinn, 2010, 77).

¹⁰ **Companjen, F.** The war in South Ossetia. August 2008: four perspectives. – Rmt: Exploring the Caucasus in the 21st Century, 188; **Haindrava, I.** Perceptions of the Georgian–Abkhaz conflict before August 2008. – Rmt: Transformation of the Georgian–Abkhaz Conflict: Rethinking the Paradigm. Toim A. Gegeshidze, I. Haindrava. London, 2011, 6–10.

¹¹ **Francis, C.** Conflict Resolution and Status. The Case of Georgia and Abkhazia (1989–2008). Brussels University Press, Brussels, 2011; **Coppieters, B.** The Georgian–Abkhaz conflict. – Rmt: Europeanization and Conflict Resolution. Academia Press, Gent, 2004, 191–232.

¹² **Laar, M.** Gruusia sõda. – Rmt: Vene-Gruusia sõda 08.08.2008. Kuidas see oli tegelikkuses. Kniga.com, Tallinn, 2010, 10.

¹³ Näiteks Kataloonia puhul on kirjutatud “separatistidest”, andes mõista, et katalaanide eraldumistaotlused tunduvad absurdseid vaid Hispaania keskväimule (vt **Tibbo, L.** Uus riik EL-s? – Postimehe AK, 24.11.2012).

¹⁴ Näiteks Vikerraadio “Reporteritunnis” 12.2.2013 kasutasid seda mõlemad stuudiokülalised, Eke Nõmm ja Eerik-Niiles Kross.

vihje sellele, et Abhaasiat nähakse vaid Vene-Gruusia suhete objektina. Sellises sõnakasutuses on äratuntav NATO ja Gruusia võimude ametlik keelepruuk.¹⁵

Sõja kajastused pole Eesti pressis seega erapooletud olnud. Üks näide artiklist, mille autor avab sõja põhjusi järgnevalt:

Vene eriteenistuste ja sõjaväelastega juba mõnda aega läbirääkimisi pidanud Abhaasia separatistide juht Vladislav Arzinba teatas, tundes enda selja taga selget Moskva toetust, et on vajadusel valmis alustama Gruusiaga koguni sõda. Augustis 1992 sõda algaski. Selle tulemused olid ilmselt hirmsamad, kui sõja alustajad Suhhumis või Thbilisis ja nende õhutajad Moskvast ette näha oskasid.¹⁶

Ilmselgelt eeldab autor lugejalt ühelt poolt allergilist hoiakut Venemaa imperialistlike taotluste suhtes, teisalt aga selle sõja taustade mittetundmist. Sellega, et Ardzõnba (nii peaks tema nime eesti keeles kirjutama) oli Moskvale hoopis ebamugav partner, pole paljud ehk kursis, kuid selle kohta, et sõda alustas Gruusia, võib lugeda kümnetest sõda kajastavatest käsitlustest, sh nii Gruusia enda autorite¹⁷, gruusiameelsete Lääne autorite¹⁸ kui muidugi ka abhaasi autorite¹⁹ omadest.

Eestlaste jaoks on peamine konflikt ilmselgelt selles, et väikerahva vastanduses suurrahvaga, st venelastega, hakkavad grusiinid ja abhaasid lihtsalt teineteist segama. Mihheil Saakašvili presidendiks oleku ajal valis Eesti, keda ta toetab, ja siit edasi on sündmusi kajastatud vastavalt poolte valiku loogikale. Kuid see pole nii ainult Eestis. Sõda, mis nõudis tuhandeid inimesi ja sundis sadu tuhandeid kodudest lahkuma, on eri poolte autorid käsitlenud väga erinevatest perspektiividest. Kahe rahva vahelised pinged viiakse ajalookäsitlustes kohati sajandite taha.²⁰

Käesolevas artiklis keskendun Abhaasia-Gruusia konflikti kajastamise erinevatele perspektiividele ja näitan, kuidas ajalootõlgendused on rakendatud rahvuse ning riigi ideoloogia teenistusse. Peamiselt kasutan sõja järel, st viimase 20 aasta jooksul ilmunud käsitlusi, vajadusel ka varasemaid. Samuti toon paralleele eesti autorite hoiakutest teatud kriitiliste sündmuste kajastamisel ja neile hinnangute andmisel.

¹⁵ 16. novembril 2010 NATO parlamentaarse assamblee Varssavi istungil ratifitseeritud resolutsioonis "Praegusest olukorrast Gruusias" on Abhaasiat ja Lõuna-Osseetiat nimetatud okupeeritud territooriumideks (vt **Joju, D.** Abkhazia in 1992–2011. – Rmt: **Gamakharja, J.** (toim). Abkhazia: Assays from the History of Georgia. Ministry of Education and Culture of Abkhazia, Institute of History and Ethnology of Iv. Javakishvili, Tbilisi, 2011, 485. Vt ka Government of Georgia. State Strategy on Occupied Territories: Engagement Through Cooperation. Tbilisi, January 2010, 52.

¹⁶ **Helme, M.** Abhaasia – pika viha kibedad viljad. – Maailmavaade, 2008, 6, 25. (Kirjapilt muutmata – A. J.)

¹⁷ Nt **Haindrava, I.** Perceptions of the Georgian–Abkhaz conflict before August 2008.

¹⁸ Nt **Asmus, R. D.** Väike sõda, mis raputas maailma.

¹⁹ **Ачугба Т. А.** К обоснованию статуса "грузинских беженцев". Академия наук Абхазии, Сухум, 2006; **Ачугба Т. А.** История Абхазии в датах. Сухум, 2011; **Авидзба А. Ф.** Отечественная война (1992–1993 гг.); **Бройдо А.** Непокорный умирает стоя: война 1992–1993 годов и этнопсихология абхазов jne.

²⁰ Vt **Авидзба А. Ф.** Отечественная война (1992–1993 гг.), 468.

ETNOS VÕI GRUSIINIDE SUBETNOS?

Tänapäeva üks juhtivaid rahvusluse uurijaid Anthoni Smith kirjutab:

Rahvuste teke eeldab konkreetset rahvuse elupaika, “nende oma” maad. Mitte suvalist maad: ajaloolist maad, kodumaad, esivanemate maad.²¹

Paik legitimeerib rahvuse eksistentsi, kuid oluline on ka ajaline dimensioon: õiguse mingile paigale näib paljude teadvuses andvat selles paigas elatud aeg. Aeg annab põlisuse ja sellel on tugev retooriline väärtus.²² Kui tegu pole suulise pärimuse vaatevälja jääva ajaga, tuleb kasutada ajaloolaste-arheoloogide rekonstrueeritud teadmisi minevikust. Kui vaja, siis avaldatakse teadlastele ka ühiskondlikku survet. Paljud autorid on rõhutanud, et enne nõukogude perioodi oli kaukaaslaste identiteet seotud valdavalt klanni, perekonna ja külaga ning et rahvuslik identiteet on suhteliselt uudne.²³ See aga ei tähenda, et Kaukaasia ajaloolased, kellel lasub suur ideoloogiline surve, ei otsiks rahvuse algeid juba väga kaugest minevikust. Kui näiteks tšerkessi või aseri intellektuaalid nägid 20. sajandi algul rahvusluses võimalust tuua rahvas tänapäeva, siis grusiinid või abhaasid, kes on toetunud oma kiriklikule traditsioonile ja iidsele kuningasuguvõsale, nägid selles pigem teed tagasi minevikku.²⁴ Gruusias ja Abhaasias tõid ajaloo erinevad interpretatsioonid perestroikaajal võitluse esiritta intellektuaalid, sh ajaloolased.²⁵ Grusiinide teadvuses kinnistunud loosungile “Abhaasia on Gruusia”²⁶ on otsitud põhjendusi ajaloost, samas kui abhaasi teadlased on viimastel kümnenditel kirjutanud hulgaliselt teoseid, mis sellele väitele vastu vaidlevad.

Ajalooõnda käib kohati ajalooramatute esimestest lehekülgedest ja esimestest ridadest peale. Kui näiteks gruusia autor A. Totadze alustab oma ajaloolist ülevaadet Abhaasia rahvastikust lausega:

Abhaasia on alati olnud Gruusia lahutamatu osa,²⁷

siis abhaasi tuntud ajaloolase Stanislav Lakoba raamatu alguslause kõlab:

Abhaasid on üks vanemaid põlisrahvaid Kaukaasias.²⁸

²¹ **Smith, A. D.** *Myths and Memories of the Nation*. Oxford University Press, Oxford, 1999, 149.

²² **Jaago, T.** “Esiisa tuli...”. *Kodukoha mõiste päritolujutustustes*. – Rmt: Eestlane ja tema maa. Koost A. Jürgenson. Ajaloo Instituut, Tallinn, 2000, 173.

²³ **Does, R.** *The ethnic–political arrangement of the peoples of the Caucasus*. – Rmt: *Exploring the Caucasus in the 21st Century*, 48; **Companjen, F.** *Recent political history of the South Caucasus in the context of transition*. – Rmt: *Exploring the Caucasus in the 21st Century*, 127.

²⁴ **King, C.** *Vabaduse viirastus. Kaukaasia ajalugu*. Tänapäev, Tallinn, 2012, 188.

²⁵ Abhaasia liider Vladislav Ardzõnba oli orientalist-ajaloolane, Gruusia liider Zviad Gamsahurdia kirjandusteadlane ja kirjanik, praeguses dispuudis osalejatest on näiteks abhaasi ajaloolased T. Atšugba ning S. Lakoba olnud Abhaasia parlamendi liikmed.

²⁶ Vt **Haindrava, I.** *Perceptions of the Georgian–Abkhaz conflict before August 2008*, 10.

²⁷ **Totadze, A.** *The Population of Abkhazia*. Publishing House Samshoblo, Tbilisi, 1994, 3.

²⁸ **Лакоба С.** *Абхазия после двух империй XIX–XXI вв.* Hokkaido University Press, Sapporo, 2004, 9.

Talle apelleerib abhaasi juhtivaid etnolooge Teimuraz Atšugba, nimetades abhaase Kaukaasia põlisrahvaks²⁹ ja üheks Kaukaasia iidseimaks rahvaks.³⁰ Taolistel mantrana korratavatel lausetel on tänapäeva Abhaasias poliitiline tähendus: need peavad andma vastuse grusiinide ajalooramatute ründavatele alguslausetele – sõda seega ka raamatute struktuuri rindel.

Probleem ei ole milleski vähemas kui oma rahva olemasolu tõestamises. Siis on selge, miks ühiskondlikud panused ajaloolaste, arheoloogide ja etnoloogide uurimustele on nii kõrged. Kui grusiinid peavad abhaase kohati grusiinide etniliseks grupiks,³¹ seega siis rahvana olematuks – kes, tõsi, ei taha seda tunnista –, siis abhaaside jaoks on küsimus rahvuslikus olemasolus. Grusiinid on oma argumentidega põhjendanud taotlusi abhaaside maale, seades samas abhaasid eksistentsiaalsete valikute ette: kui nad on grusiinide etniline grupp, siis unustagu illusioonid oma riigist ja asugu assimileeruma, kui nad seda on, siis tõestagu argumentidega. Mõlema, nii abhaasi kui ka gruusia poole väited pärinevad ajaloolaste töödest, ja mis eriti oluline: alates 1980. aastate lõpust on mõlema poole poliitikud ning arvamusiidrid kasutanud ajaloolaste seisukohti poliitilise relvana. Antud kontekstis näib seega mõiste “ajaloolastesõda”³² kasutamine olevat õigustatud.

Mida on siis gruusia autorid abhaaside ja nende maa kohta väitnud? Näiteks A. Totadze väidab, et gruusia hõimud on tänapäevase Abhaasia territooriumil elanud “mäletamatutest aegadest saati”.³³ Kui nimetatud autor üritab näidata, et gruusia hõimud olid Abhaasia territooriumil enne abhaase, siis suurem vaidlus gruusia ja abhaasi teadlaste vahel keskendubki abhaaside etnogeneesi ning autohtoonsuse küsimusele. Juba 20. sajandi algul väitsid mõned gruusia intellektuaalid, et abhaaside esivanemad asusid suhteliselt hiljuti Põhja-Kaukaasiast üle mägede megreelide³⁴ asualadele ja tõrjusid viimased lõunasse.³⁵ Alates 20. sajandi keskpaigast on mõned gruusia teadlased välja tulnud seisukohaga, et etnonüüm *apsua*³⁶ (ja sellest tuletuv gruusiapärane *abhaas*) ei tähistanud varasematel sajanditel abhaase. Näiteks kirjandusteadlane A. Baramidze kirjutas 1945. aastal:

²⁹ Ачугба Т. А. Этническая история абхазов XIX–XX вв. Этнополитические и миграционные аспекты. Академия наук Абхазии, Сухум, 2010, 22.

³⁰ Ачугба Т. А. Этнополитические процессы в Абхазии в контексте грузино-абхазского конфликта. Академия наук Абхазии, Сухум, 2007, 3.

³¹ Vt Haindrava, I. Perceptions of the Georgian–Abkhaz conflict before August 2008, 9; Jahn, E. Optionen für die Politik der EU gegenüber Georgien, Abchasien und Südossetien nach dem August 2008, 310. Kohtab ka käsitlusi, milles abhaasid on jagatud kaheks eraldi subetniliseks grupiks: kagu- ja loodegrupiks, millest esimesele omistatakse gruusia algupära (Jojua, D. Abkhazia during the epoch of the Soviet socialism 1938–1990. – Rmt: Gamakharia, J. (toim). Abkhazia: Assays from the History of Georgia, 447–448).

³² Manutscharjan, A. Die Haltung Abchasiens im Konflikt mit Georgien. – Rmt: Die Sezessionskonflikte in Georgien, 138.

³³ Väitele, et gruusia hõimud elasid neil aladel ka 5.–2. sajandil eKr, ei otsi ta tuge ajalooallikatest, vaid “Suurest nõukogude entsüklopeediast” (Totadze, A. The Population of Abkhazia, 3).

³⁴ Megreelid – grusiinide etniline rühm Gruusia lääneosas Abhaasia naabruses.

³⁵ Vt Басария С. Абхазия в географическом, этнографическом и экономическом отношении. Министерство образования РА, Сухум, 1923 (2003), 58.

³⁶ Apsua – abhaaside endanimetus.

Abhaasidel ei ole kunagi olnud oma ajalugu ja “abhaas” oli minevikus samasugune grusiin nagu “kaheet”.³⁷

Kirjandusteadlane Pavle Ingorokva on väitnud, et antiikautorite tekstides esinevad *apsilid* ja *abazgid*, kes elasid praeguse Abhaasia territooriumil, olid gruusia (kartveeli) hõimud ning rääkisid erinevaid gruusia keele dialekte. Ingorokva järgi toimusid 17. sajandi teisel poolel Abhaasias “etnilised muutused”: gruusiakeelsete abhaaside aladele saabusid Põhja-Kaukaasiast adõgee hõimud apsuad, tänaste abhaaside esivanemad. Apsuad olevat assimileerinud gruusiakeelsed abhaasid ja võtnud üle nende nimetuse.³⁸ Kuigi juba nõukogude ajal näidati,³⁹ et puuduvad igasugused tõendid selle kohta, et abazgid ja apsilid oleksid olnud gruusia hõimud, kuigi antiik- ning keskaegsetest allikatest esitati hulgaliselt muistsete autorite tsitaate, milles abhaasidele on sõnaselgelt omistatud grusiinidest erinev keel ja kultuur, said taolised teooriad Gruusias populaarseks ning väljusid kitsast teaduslikust käibest. Isegi vaatamata sellele et ka mitmed gruusia autorid⁴⁰ olid Ingorokva teooria ümber lükanud. Perestroikaajal oli Ingorokva teooria gruusia poliitikute jt avaliku arvamuse liidrite silmis väärt relv abhaaside iseseisvuspüüdluste vastu.

See on näide, kuidas humanitaarteadlaste töö tulemusena kuulutatakse üks rahvas rahvana sisuliselt olematuks. Abhaasi autorid süüdistavad Ingorokvat ja tema järgijaid selles, et nad võtsid abhaasidelt nende ajaloolise mineviku ning andsid neile “tõsise historiograafilise löögi”.⁴¹ Sest kui abhaase pole eraldi rahvana olemas, pole neil ka mingeid põliseid õigusi “oma maale”. Gruusia president M. Saakašvili kuulutas 8. oktoobril 2006 Gruusia telekanalis Rustavi-2, et

abhaasid – need on muistsed grusiinid... Seal [Abhaasias] on iidsematest aegadest saadik elanud grusiinid.⁴²

Intervjuus prantsuse ajakirjanikule Raphaël Glucksmannile on ta sõnaselgelt öelnud, et Abhaasia on “alati olnud Gruusia osa”.⁴³ Ingorokva ja ta järgijate teesi on üle korratud ka päris hiljutistes teaduskäsitlustes.⁴⁴

³⁷ Cit. **Ачугба Т. А.** Этническая история абхазов, 26.

³⁸ Vt **Анчабадзе З. В.** История и культура древней Абхазии. Наука, Москва, 1964, 179; **Ачугба Т. А.** Этническая история абхазов, 27; **Лакоба С.** Абхазия-де-факто или Грузия-де-юре?, 6; **Лакоба С.** Абхазия после двух империй XIX–XXI вв., 37; **Gamakharia, J.** The territory of modern Abkhazia from the I century A.D. till the middle of the VIII century. – Rmt: **Gamakharia, J.** (toim). Abkhazia: Assays from the History of Georgia, 84–85.

³⁹ Vt nt **Анчабадзе З. В.** История и культура древней Абхазии, 179.

⁴⁰ Vt **Лакоба С.** Абхазия-де-факто или Грузия-де-юре?, 7; **Лакоба С.** Абхазия после двух империй XIX–XXI вв., 37; **Francis, C.** Conflict Resolution and Status, 103; **Gamakharia, J.** The territory of modern Abkhazia from the I century A.D. till the middle of the VIII century, 85.

⁴¹ **Лакоба С.** Абхазия-де-факто или Грузия-де-юре?, 7.

⁴² Cit. **Ачугба Т. А.** Этническая история абхазов, 27.

⁴³ **Saakašvili, M., Glucksmann, R.** Teemaks on vabadus. Tänapäev, Tallinn, 2009, 30.

⁴⁴ **Beradze, T., Khorava, B.** The brief historical–geographical review. – Rmt: **Gamakharia, J.** (toim). Abkhazia: Assays from the History of Georgia, 9; **Gamakharia, J.** The territory of modern Abkhazia from the I century A.D. till the middle of the VIII century, 84–85; **Beradze, T.** Territory of modern Abkhazia in the 16th century. – Rmt: **Gamakharia, J.** (toim). Abkhazia: Assays from the History of Georgia, 182–184; **Gejua, M.** History of ethnodemographic development of the population of modern Abkhazia. – Rmt: **Gamakharia, J.** (toim). Abkhazia: Assays from the History of Georgia, 487.

Abhaasi rahvuslik ajalookirjutus esitab selliste seisukohtade vastu argumente, mis ulatuvad aastatuhandetetagusesse aega, ja otsib otseseid tollaste hõimude ning tänapäevaste abhaaside vahel. Ajaloolased, arheoloogid ja etnoloogid teavad muidugi, kui raske ning spekulatsioonihõnguline on mis tahes rahva etnogeneesi rekonstrueerimine ja eriti selle vastavusseviimine nüüdisaegsete rahvustega. Teame ka, kui palju on selliseid teaduslikke rekonstruktsioone, mis kohati sisenevad geomütoloogia valdkonda, poliitika huvides ära kasutatud,⁴⁵ aga kui väljastpoolt seatakse rahva olemasolu kahtluse alla, tuleb sellele reageerida. Ja reageerida mitte tänapäeva ajalooteaduses juurdunud rahvusekontseptsioone kasutades, vaid tarvitades selliseid, mis oleksid vastase laiadele rahvahulkadele arusaadavad. Kui eesti ajaloolased võivad endale lubada heita ajaloo kolikambrisse selline mõiste nagu “13. sajandi eestlane”, siis abhaasi ajaloolastele nende gruusia kolleegid samasuguseks käitumiseks võimalust lihtsalt ei paku. Nende “muistne abhaas” annab abhaasi rahvale ainsa legitiimsuse oma maal. Nii on viimasel kümnendil ilmunud ka abhaasi ajaloolastelt ja etnoloogidelt ridamisi kirjutisi, mis viivad abhaasi rahva juured tagasi antiikaega ning näitavad abhaaside põlisust Abhaasias või Aphsnõs, nagu nad ise oma maad nimetavad. Järgnevalt peatun selle diskursuse peamistel märksõnadel, seadmata endale ülesannet fakte ajaloolis-kriitiliselt pseudo-faktidest eristada. Eesmärk on pigem näidata, kuidas ja mis eesmärkidel minevikufakte tõlgendatakse, ajalugu kirjutatakse ning kirjutatut kasutatakse.

AJALUGU JA ABHAASIDE IDENTITEEDI MARKERID

Markereid, mida abhaasi autorid abhaaside eripärana, tõenditena nende autohtoonsuse kohta või ka lihtsalt grusiinidest eristavate tunnustena välja toovad, on mitmeid. 20. sajandi algul sobisid selleks ajastule omaselt tunnused füüsilis-antropoloogilises tüübis: on märgitud, et erinevalt teistest Kaukaasia rahvastest, sh grusiinidest, on enamikul abhaasidest heledad, peamiselt helesinised silmad.⁴⁶ Hilisematel kümnenditel on rõhutatud eripära keeles, kultuuris, sh kommetes, religioonis jne. Näiteks matusekommetes esinenud nn õhkmatu, mida abhaasi autorid⁴⁷ omistavad abhaaside nii antiikajal kui ka hiljem elanud esivanematele, toimib poliitilise argumendina: selle ja teiste selliste arheoloogilis-etnograafiliste andmete esitamisega püütakse näidata autohtoonse (abhaasi) kultuuri järjepidevust Abhaasias ning vastu vaielda grusiinide väidetud kultuurikatkestusele 17. sajandil. Tõenditena selle kohta, et abhaasi-adõgee hõimud elasid nii muistse Abhaasias kui ka tänapäeva Lääne-Gruusia territooriumil, esitatakse iseloomulikke tunnuseid isikunimedes ja toponüümikas.⁴⁸

⁴⁵ Mõelgem kas või saksa arheoloogide katsetele tõestada muistset germaani asustust Poola aladel või ka baltisakslaste gooti asustuse otsimisele Eesti aladelt. Sama on lähiajaloo tehtud konfliktipiirkondades Karabahhis, Kosovos, Transilvaanias jm.

⁴⁶ Басария С. Абхазия в географическом, этнографическом и экономическом отношении, 52.

⁴⁷ Nt Ачугба Т. А. Этническая история абхазов, 22–23.

⁴⁸ Samas.

Juba nõukogude ajal väideti, kuidas muinasabhaasi etnos oli kujunenud koha-peal läbi sajandeid valdanud etniliste protsesside. Abhaaside ja adõgeede ühiste esivanemate saabumist Väike-Aasiast Lääne-Kaukaasiasse on dateeritud 3. või 2. aastatuhandega eKr ning näidatud järjepidevust nendest kuni hilisemate abhaasideni.⁴⁹ Esimesi kirjalikke teateid abhaasi hõimude kohta on abhaasi ajaloolased leidnud Assüüria allikatest, kus on 12. sajandil eKr nimetatud *abešla* rahvast või hõimu. Sellel nimetusel nähakse geneetilist seost 1.–2. sajandi Kreeka ja Rooma allikatest pärinevate etnonüümidega *apsua* ning *abaza*⁵⁰ või ka Gruusia allikates esineva etnonüümiga *abaz* ja Vene kroonikates oleva etnonüümiga *obez*.⁵¹ Kreeka allikates esinevaid heniohhe, kes elasid praeguse Abhaasia territooriumil vähemalt alates 6. sajandist eKr, identifitseeriti juba nõukogude ajal abhaaside esivanemate-tena.⁵² Seda rõhutavad abhaasi autorid ka tänapäeval.⁵³ Ka 1. sajandil pKr rooma ajaloolase Plinius Vanema mainitud *apsilite* hõimu (*gens Absilae*) identifitseeritakse muinasabhaasi hõimuna. Samuti nagu 1.–2. sajandil pKr mainitud *abazge*.⁵⁴ Abhaasi autor T. Šamba ja vene autor A. Neprošin esitavad graafilise skeemi abhaaside etnogeneesi kohta heniohhidest absilite kaudu tänapäeva abhaasideni.⁵⁵ Väited on julged ja õigupoolest napib siin tõestusmaterjali. Või kuidas olekski võimalik näidata katkematu geneetilist liini mitme tuhande aasta tagustes allikates esinevate etnonüümide juurest tänapäevaste reaalsete rahvusteni? Samas teame nende rekonstruktsioonide konkreetset poliitilist konteksti: nimetatud etnonüümid peavad legitimeerima abhaaside autohtoonsust ja etnilist suveräänsust ning olema vastuväideteks gruusia autorite, kes neidsamu rahvaid peavad grusiinide esivanemateks, mitte just rohkem põhjendatud rekonstruktsioonidele.⁵⁶

Järgnevalt peatun lühidalt kolmel etnilisel markeril, mida abhaasi ajaloolaste ja etnoloogide töödes on erilisel rõhutatud: keel, religioon ning riiklus. Kui esimesel on üheselt abhaase grusiinidest eristav funktsioon, siis ülejäänud kaks toimivad pigem konkurentsi indikaatorina: nii religiooni kui ka varajase riikluse puhul pretendeeritakse Gruusiaga samadele kultuurilis-ajaloolistele ressurssidele.

⁴⁹ Анчабадзе З. В. История и культура древней Абхазии, 125–126, 129.

⁵⁰ Abasiinide, abhaaside hõimurahva nimetus, samal ajal ka diasporaas, peamiselt Türgis, elavate abhaaside ja abasiinide ühisnimetus.

⁵¹ Лакоба С. Абхазия после двух империй XIX–XXI вв., 9; Бройдо А. Непокорный умирает стоя, 6; Ачугба Т. А. Этническая история абхазов, 23.

⁵² Басария С. Абхазия в географическом, этнографическом и экономическом отношении, 14; Анчабадзе З. В. История и культура древней Абхазии, 134–137.

⁵³ Ачугба Т. А. История Абхазии в датах, 11.

⁵⁴ Анчабадзе З. В. История и культура древней Абхазии, 179; Ачугба Т. А. История Абхазии в датах, 14.

⁵⁵ Шамба Т. М., Непрошин А. Ю. Абхазия. Правовые основы государственности и суверенитета. Ин-Октаво, Москва, 2004, 21–22.

⁵⁶ Beradze, T., Khorava, B. The brief historical–geographical review. – Rmt: Gamakharia, J. (toim). Abkhazia: Assays from the History of Georgia, 9; Gamakharia, J. The territory of modern Abkhazia within ancient Colchis. – Rmt: Gamakharia, J. (toim). Abkhazia: Assays from the History of Georgia, 59 jj; Gamakharia, J. The territory of modern Abkhazia from the I century A.D. till the middle of the VIII century, 75 jj.

Peamise argumendina selle kohta, et abhaasid ei ole grusiinid, kasutavad abhaasi autorid oma keelt: abhaasi ja gruusia keel ei ole sugulaskeeled.⁵⁷ Kui gruusia autorid leiavad, et abhaasi hõimud on assimileerinud Abhaasia territooriumil elanud grusiinide esivanemad, siis abhaasi autorid on vastupidisel seisukohal: kogu Kaukaasia lääneosa oli varem asustatud abhaasi-adõgee hõimudega ja hiljem assimileeriti lõunapoolsed abhaasi-adõgee hõimud sinna asunud kartveeli hõimude poolt. Tõendiks selle kohta peetakse sellel territooriumil esinevaid abhaasi-adõgee päritolu toponüüme ja hüdronüüme.⁵⁸ Gruusia autorite väiteid selle kohta, justkui oleks Abhaasias varasematel sajanditel räägitud gruusia keele dialekte või et seal oleksid elanud gruusia hõimud, kummutatakse väitega, et üheski keskaegses Gruusia ürikus ei ole tõendeid selle kohta, et “abhaasid” oleksid gruusia päritolu. Samuti esitatakse ridamisi uusaegsete (17.–19. sajandi) õpetlaste ja reisimeeste tsitaate selle kohta, et Abhaasias räägitakse keelt, mis on suguluses adõgee keelega, st mitte gruusia keelt või mõnd selle dialekti.⁵⁹

Igatahes on keel peamiseks faktoriks, millega argumenteeritakse abhaaside ja grusiinide erinevust. Samal ajal, selgitusega, et keel on iga rahva vaimse elu alus, põhjendatakse sidet teiste Põhja-Kaukaasia rahvastega.⁶⁰ Ja siingi on poliitiline taust: hiljem näeme, kui olulised olid liitlassuhted viimastega 20. sajandi poliitilistes arengutes.

Kui abhaasi autorid näitavad keelt abhaase grusiinidest eristava faktorina, siis religiooni puhul on asjalood keerulisemad. Abhaasi autorid rõhutavad maa pikaajalisi kristlikke traditsioone ja mängivad neid välja autorite vastu, kes seovad abhaase lihtsustavalt islamiga. Rõhutatakse, et kristlus jõudis legendide kohaselt tänapäeva Abhaasia alale juba 1. sajandi keskpaiku pKr, toojaks oli Simeon Kananites. Näidatakse, kuidas 3. sajandil sai Pitiuntist (tänapäeva Pitsunda) Rooma impeeriumi kristlaste väljasaatmise koht ja kuidas 3.–4. sajandil kujunes Pitiuntis, abazgide aladel, üks vanemaid Kaukaasia kristlikke kogukondi.⁶¹ Rõhutatakse, et 325. aastal võttis Pitsunda piiskop Stratofil osa Nikaia kirikukogust ja et 6.–7. sajan-

⁵⁷ Väidetakse, et 5000 aastat eKr hakkas keel, mida tänapäeva lingvistid nimetavad Põhja-Kaukaasia protokeeleks, kaheks jagunema: abhaasi-adõgee ja nahhi-dagestani keelegrupiks. Abhaasi keel kuulub koos lähedaste keeltega – abaasi (abasiini), ubõhhi, adõgee ja kabardiini-tšerkessi keelega – abhaasi-adõgee ehk läänekaukaasia keelegruppi. Sellesse gruppi kuuluvaks peetakse ka hati keelt, mille rääkijad tulid 3.–2. aastatuhandel eKr Musta mere kagurannikule. Nahhi-dagestani keelegruppi kuuluvaiks peetakse ka kunagisi hurre ja urartulasi, kes 3.–1. aastatuhandel eKr asustasid Armeenia kiltmaa (**Ачугба Т. А.** Этническая история абхазов, 24; **Ачугба Т. А.** История Абхазии в датах, 8).

⁵⁸ **Ачугба Т. А.** Этническая история абхазов, 24; **Шамба Т. М., Непрошин А. Ю.** Абхазия. Правовые основы государственности и суверенитета, 30.

⁵⁹ Vt **Ачугба Т. А.** Этническая история абхазов, 28 jj. Ehk väärrib märkimist seegi fakt, et 1979. aasta andmeil valdas gruusia keelt 1,4% abhaasidest (**Francis, C.** Conflict Resolution and Status, 68).

⁶⁰ **Шамба Т. М., Непрошин А. Ю.** Абхазия. Правовые основы государственности и суверенитета, 16; **Лакоба С.** Абхазия после двух империй XIX–XXI вв., 9.

⁶¹ Abhaasi ajaloolasel S. Lakobal koguni Kaukaasia kõige vanem kristlik kogukond (**Лакоба С.** Абхазия после двух империй XIX–XXI вв., 10).

dil sai kristlus praktiliselt kogu Abhaasia territooriumil ametlikuks usuks. Rõhutatatakse asjaolu, et tänu oma poliitilisele ja geograafilisele asendile oli Abhaasial Põhja-Kaukaasia rahvaste ristiusustamisel tähtis osa ning et alaanid⁶² pöörduti kristluse abhaasi vürstide initsiatiivil.⁶³ Oluliseks peetakse ka seda, et Nestori kroonikas on nimetatud nende seas, kes saabusid vürst Vladimiri ajal Kiievisse Sofia kirikut ehitama, ka abhaase.⁶⁴ Taolisi fakte toovad abhaasi ajaloolased välja kindlasti osalt ka vastusena gruusia autorite väidetele, mille kohaselt olid kristluse levitajateks piirkonnas grusiinid ja et abhaasidel polnud sellega midagi pistmist.⁶⁵

Mööda ei saa vaadata aga faktist, et alates 15. sajandi lõpust ja 16. sajandi algusest hakati Abhaasias järk-järgult islamisse siirduma. Abhaasi autorid rõhutavad aga, et uus usk puudutas esialgu peamiselt abhaasi ülikkonda ja oli kantud poliitilistest kaalutlustest. Mitmed autorid toonitavad, et islam ei surunud kristlikke ja animistlikke arusaamu ega kombeid päriselt välja, mis kokkuvõttes andis aluse ainulaadsele sünkretistlikule maailmavaatele.⁶⁶ A. I. Broido esitab oma raamatus värvika juhtumi, kui ühes abhaasi peres näidati ajaloolasele perekonna reliikviat, surnud isa koraani. Isa peeti mitte üksnes moslemiks, vaid koguni mullaks. Tähelepanelikumal vaatlusel selgus aga, et nimetatud koraan on hoopis 20. sajandi algul abhaasi keeles välja antud evangeelium. Samuti kirjutab Broido, et abhaasidel pole kunagi olnud religioosset fanatismi, kristlased ja moslemid on elanud üksmeeles, suhtudes sallivalt teise religiooni: kristlased on tähistanud koos moslemitega moslemi pühi ning vastupidi.⁶⁷ On huvitav, et just sünkretismi ja mitte islami rõhutamisega näidatakse abhaaside vaimset sidet Põhja-Kaukaasia rahvastega. Peame arvestama ka sellega, et kuigi lääne ja ka vene argiarusaamades seostub Põhja-Kaukaasia tänapäeval islami ning kohati ka radikaalse islamifundamentalismiga, on ka praegustes üldkäsitlustes⁶⁸ näidatud, kui ebamäärane on Kaukaasias piir pealtnäha kristlaseks või moslemiks olemise vahel: mõlema usu järgijad on vaimulikest võimudest kaugel ja sünkretistlikud. Igatahes on abhaasi autorid oma maa elanike usulisest koosseisust kirjutades toonud esiplaanile paganluse ja õigeusu, kohati ka katoliikluse, ning jätnud islami parimal juhul kolmandale positsioonile.⁶⁹ Võiks ju küsida, miks rõhutavad abhaasi autorid Abhaasia kristlikke ja sünkretistlikke juuri ning vähendavad islami rolli. Hiljem näeme, et vähemalt osaliselt annavad vastuse 20. sajandi ja eelkõige 1990. aastate poliitilised konfliktid.

⁶² Tänapäeva osseetide esivanemad.

⁶³ **Лакоба С.** Абхазия после двух империй XIX–XXI вв., 9; **Бройдо А.** Непокорный умирает стоя: война 1992–1993 годов и этнопсихология абхазов, 63; **Ачугба Т. А.** История Абхазии в датах, 16–19.

⁶⁴ **Басария С.** Абхазия в географическом, этнографическом и экономическом отношении, 14.

⁶⁵ **Totadze, A.** The Population of Abkhazia, 23.

⁶⁶ **Бройдо А.** Непокорный умирает стоя, 64; **Басария С.** Абхазия в географическом, этнографическом и экономическом отношении, 62.

⁶⁷ **Бройдо А.** Непокорный умирает стоя, 65; vt ka **Шамба Т. М., Непрошин А. Ю.** Абхазия. Правовые основы государственности и суверенитета.

⁶⁸ Nt **King, C.** Vabaduse viirastus. Kaukaasia ajalugu, 73.

⁶⁹ Nt **Лакоба С.** Абхазия после двух империй XIX–XXI вв., 9.

Oluliseks identiteediallikaks peavad abhaasi autorid varajast riiklust. Esiialgu Roomast ja seejärel Bütsantsist sõltunud vürstiriigid ühinesid 8. sajandi lõpul ühtseks ning sõltumatuks Abhaasia kuningriigiks (Apshara). Sõltumatus Bütsantsist osutus võimalikuks, kuna Bütsantsi ohustasid ja nõrgestasid araablased. Teistpidi oli Bütsantsile aga kasulik toetada oma naabruses tugevat kristlikku riiki tingimustes, kus pidevalt sõiditi muhameedliku Araabia kalifaadiga.⁷⁰ Esimeseks abhaaside kuningaks peetakse Leon II, kes valitses aastail 786–806, ühendades Abhaasiaga ka Gruusia lääneosa. Ta oli kasaari kuninga tütrepoeg ja Bütsantsi imperaatori nõbu. Abhaasi etnoloogid ja ajaloolased on tähelepanuväärsel seisukohal, et abhaasi hõimud konsolideerusid juba Abhaasia kuningriigi ajal ühtseks abhaasi rahvaks, kus kõik hõimud kasutasid ühtset etnonüümi *apsua*: rahvas, kes elab abhaaside maal (*Apsnō*).⁷¹ Gruusia autorid, kes küll mõönavad, et riik kandis “abhaaside kuningriigi” nimetust, toonitavad aga, et see oli sellegipoolest “ehtne gruusia kuningriik” (подлинно грузинское царство)⁷² või ka Lääne-Gruusia kuningriik.⁷³ Lia Akhaladze väidab, et Abhaasia kuningate “rahvuslik identiteet” (!) on seostatav vaid gruusia etnosega,⁷⁴ ja jääb samas hätta, kui üritab põhjendada, miks need “gruusia rahvusest” kuningad käitusid agressiivselt Gruusia enda suhtes.⁷⁵ Keskaja kontekstist lähtudes on see iseenesest ju ülearune probleemiasetus, kuid nähtavasti mitte siis, kui autorid võtavad eelduseks tollase selge rahvusliku identiteedi.

Abhaaside riikluse seisukohalt läheb pilt veelgi huvitavamaks pärast seda, kui Leoniidide dünastia meesliin kümnenda sajandi lõpul häabus ja troonile tõusis viimase Leoni soost valitseja nõbu Bagrat III (978–1014). Asi on nimelt selles, et temaga algab võimu konsolideerumine Abhaasia-Gruusia liinil. Kõigepealt päris Bagrat III emaliinis võimu Abhaasias – ema oli tal abhaasi autorite väitel Leoniidide soost abhaasitar –, seejärel 1008. aastal isaliinis ka Kartlis. Siitpeale tuleb rääkida ühisriigist Gruusiaga. Abhaasi ajaloolased aga rõhutavad, et see oli ametlikult “abhaaside ja kartveelide kuningriik” ning et kuni 13. sajandini säilitasid bagratiidi valitsejad oma tiitlis esimesel kohal sõna “abhaasi”.⁷⁶ Gruusia autorid on seda

⁷⁰ Ачугба Т. А. История Абхазии в датах, 23.

⁷¹ Ачугба Т. А. Этническая история абхазов, 24; Ачугба Т. А. История Абхазии в датах, 25; Шамба Т. М., Непрошин А. Ю. Абхазия. Правовые основы государственности и суверенитета, 14. Samas on autoreid, kes gruusia etnose formeerumise on müstiliselt viinud koguni 2. aastatuhandesse eKr (vt Шамба Т. М., Непрошин А. Ю. Абхазия. Правовые основы государственности и суверенитета, 9).

⁷² Бердзенишвили Н. А. jt. История Грузии, I. Государственное издательство учебно-педагогической литературы, Тбилиси, 1962, 128.

⁷³ Beradze, T., Khorava, B. The brief historical–geographical review. – Rmt: Gamakharia, J. (toim). Abkhazia: Assays from the History of Georgia, 10.

⁷⁴ Akhaladze, L. Abkhazia within the Abkhazian Kingdom in the second half of the 8–10th centuries. – Rmt: Gamakharia, J. (toim). Abkhazia: Assays from the History of Georgia, 114.

⁷⁵ Samas, 113.

⁷⁶ Лакоба С. Абхазия после двух империй XIX–XXI вв., 10; Ачугба Т. А. История Абхазии в датах, 30; Ачугба Т. А. Этническая история абхазов. XIX–XX вв. Этнополитические и миграционные аспекты. Академия наук Абхазии, Сухум, 2010, 25; Шамба Т. М., Непрошин А. Ю. Абхазия. Правовые основы государственности и суверенитета, 7.

riiki nimetanud siiski üheselt Gruusiaks.⁷⁷ Ühtse Gruusia ja mitte abhaaside kuningriigina on see riik ka laiemas käibes tuntuks saanud.⁷⁸ Bagratiidi dünastia, mida ka grusiinid “enda omaks” peavad,⁷⁹ aga ka armeenlased,⁸⁰ päritolu on segane. Ise pidasid nad end põlvnevaiks Iisraeli kuningast Taavetist ja kuninganna Batsebast,⁸¹ samuti on neid peetud pärsia juurtega dünastiaks.⁸²

Kaukaasia keskaegseid poliitilisi üksusi, nende valitsemist ja nende asualadel paiknenud rahvaste omavahelisi piire, suhteid ning jõuvahekordi käsitledes tuleb kindlasti meeles pidada, et praegusest perspektiivist vaadatuna pole need kaugeltki üheselt selged. Etnilised ja seisuslikud identiteedid polnud keskajal kindlasti sellised, nagu nad on tänapäeval. Vürstide ja muude ülikute etniline päritolu pole alati selge ning kui olekski, ei annaks see veel tingimata alust määratleda valitseja ja alluvate solidaarsusvahekordi või võimalikku ühisidentiteeti. Pidevates võimuvõitlustes valitsejad vahetusid: kord valitsesid abhaasi dünastiad Gruusia aladel, kord gruusia dünastiad abhaaside aladel, kusjuures “abhaasi dünastia” või “gruusia dünastia” võivad tänapäeval poliitiliselt ja identiteediloo perspektiivis küll kõnekad väljendid olla, kuid ajalooliselt pole need siiski kaugeltki üheselt määratletavad.

13. sajandi esimesel poolel lagunes “abhaaside ja kartveelide kuningriik” mongolite agressiooni tagajärjel. Siitpeale on arenguid Abhaasia ja Gruusia suhete kontekstis kuni 18. sajandini käsitletud vaid möödaminnes ning seda arusaadavalatel põhjustel: piirkond oli võõraste võimude mõju all ja kohapealsete rahvaste omavaheliste suhete klaarimiseks lihtsalt polnud palju võimalusi. 13. sajandi lõpust kuni 15. sajandini oli Abhaasia poliitilises ja majanduslikus sõltuvuses Genuast, Abhaasia kaguosa, tõsi küll, ajutiselt ka Megreelia vürstiriigist. 16.–18. sajandil jagunes kogu Taga-Kaukaasia Osmanite impeeriumi ja Pärsia mõjusfäärideks ning Abhaasia jäi Osmanite impeeriumi protektoraadi alla. Taga-Kaukaasia erinevad ajaloolised piirkonnad säilitasid siiski osalise autonoomia ja suuresti ka senised ühiskondlikud hierarhiad. Samas oli see aeg, kui mitmes Taga-Kaukaasia piirkonnas kinnitas kanda islam. 18. sajandil aga asusid venelased kaitsma oma lõunapiire “tatarlaste” vastu. Hulk lepinguid Pärsia ja Türgiga nihutasid Venemaa piire üha lõuna poole. Pärast Krimmi liitmist Vene impeeriumiga 1784. aastal pööras tsaaririik oma pilgu Kaukaasiasse. 1801. aastal ühendati Vene tsaaririigiga Ida-Gruusia, st Kartli-Kaheetia vürstiriik, mis parkümmend aastat varem oli vabanenud Pärsia hegemoonia alt, 1803. aastal Megreelia vürstiriik. 1810. aastal läks

⁷⁷ **Totadze, A.** The Population of Abkhazia, 4; **Khvisti, R.** Territory of modern Abkhazia within the united Georgia of the 11–15th centuries. – Rmt: **Gamakharia, J.** (toim). Abkhazia: Assays from the History of Georgia, 139.

⁷⁸ Ka ENE-s (Eesti nõukogude entsüklopeedia, 3. Valgus, Tallinn, 1988, 231) on tolle perioodi kontekstis kirjutatud ühtsest Gruusia riigist. Vt ka **Saakašvili, M., Glucksmann, R.** Teemaks on vabadus, 130.

⁷⁹ **Бердзенишвили Н. А. jt.** История Грузии, I, 129.

⁸⁰ Vt **Companjen, F., Marác, L., Versteegh, L.** Introduction. – Rmt: Exploring the Caucasus in the 21st Century, 14.

⁸¹ **King, C.** Vabaduse viirastus. Kaukaasia ajalugu, 51.

⁸² **Шамба Т. М., Непрошин А. Ю.** Абхазия. Правовые основы государственности и суверенитета, 46.

Vene riigi koosseisu ka Abhaasia vürstiriik.⁸³ Abhaasi autorite käsitlustes on toonitatud, et Abhaasia vürstiriik säilitas seejärel autonoomia kuni 1864. aastani.⁸⁴ Tegelikult polnud see riik ka enne 1810. aastat enam iseseisev, kuid tänapäeva abhaasi ajalookirjutuses teenib 19. sajandi Abhaasia riikluse toonitamine eelkõige formaaljuriidilisi eesmärke: toonitatakse riigi likvideerimist võõrvõimu poolt 1864. aastal ja taastamist abhaaside poolt 20. sajandil.⁸⁵ Samas teenib see muidugi ka propagandistlikke eesmärke, aidates tänapäeval tugevdada Abhaasia riigi identiteeti.

TSAARI- JA NÕUKOGUDE AEG

Tsaariaeg on abhaaside ajaloolises mälus eelkõige küüditamiste aeg. Rahvusvaheliselt on küll suuremat kõlapinda leidnud tšerkesside/adõgeede küüditamine 1864. aastal Türgi, mida on nimetatud “esimeseks moodsa aja genotsiidiks ja etniliseks puhastuseks”.⁸⁶ Absoluutarvudes oli tšerkesside küüditamine ulatuslikum, kuid ka abhaase küüditati erinevate etappidena kümnete tuhandete kaupa. Tsaariaja käsitlemine jääb abhaasi ja gruusia ajaloolaste konfliktsetes debattides tagaplaanile ning seda arusaadavalt: ei abhaasidel ega grusiinidel polnud sel ajal riiklik-poliitilises sfääris suuremat sõnaõigust ja mõlemad rahvad olid pigem etturid suurriiklikus geopoliitilises mängus. Seetõttu peatun käesolevas artiklis vaid peamistel tollastel arengutel.

Kui Krimmi sõja (1853–1856) puhkedes oli Venemaa oma väed Abhaasiast välja viinud, sisenesid 1855. aastal sinna prantslaste abiga türklased. 1856. aastal langes Suhhum taas venelaste kätte. Peagi järgnes abhaaside deporteerimiste laine Türgi, süüdistuseks abhaaside ebalojaalsus ja koostöö türklastega. 1850. aastate lõpul ja 1860. aastate algul toimusid mitmel pool Abhaasias abhaaside ülestõusud Vene võimude vastu. 1867. aasta kevadel-suvel toimus järjekordne moslemitest abhaaside massiline väljasaatmine Osmani impeeriumi (umbes 20 000 inimest).⁸⁷ Pärast Vene-Türgi sõda (1877–1878) süüdistas tsaarivõim abhaase taas reetur-luses ja viis läbi uue, senistest ulatuslikuma küüditamiste laine. Küüditamistega

⁸³ **Companjen, F., Marácz, L., Versteegh, L.** Introduction, 14; **Does, R.** The ethnic–political arrangement of the peoples of the Caucasus, 48; **Ачугба Т. А.** История Абхазии в датах, 48; **Ачугба Т. А.** Этническая история абхазов. XIX–XX вв. Этнополитические и миграционные аспекты, 25–26.

⁸⁴ **Лакоба С.** Абхазия после двух империй XIX–XXI вв., 11.

⁸⁵ Samas, 13.

⁸⁶ Vt **Does, R.** The ethnic–political arrangement of the peoples of the Caucasus, 49. Venemaa andis tšerkessidele valida, kas tunnustada Vene ülemvõimu ja ümber asuda Kubani-äärsetesse steppidesse või venelaste ülemvõimu mitte tunnustada ning ümber asuda Türgi. Enamik, poolteist miljonit inimest, valis ümberasumise Türgi (**Mölder, A.** Riigita rahvad: Kaukaasia. MTÜ Loodusajakiri, Tallinn, 2012, 63; **Басария С.** Абхазия в географическом, этнографическом и экономическом отношении, 47).

⁸⁷ **King, C.** Vabaduse viirastus. Kaukaasia ajalugu, 109; **Ачугба Т. А.** История Абхазии в датах, 64 jj.

kaasnesid “vabatahtlike” pagulaste lahkumised.⁸⁸ Täpset arvu on praegu võimatu öelda,⁸⁹ kuid erinevail hinnanguil lahkus 1860.–1870. aastail Türki 120 000 – 200 000 abhaasi.⁹⁰

Üldse deporteerisid tsaarivõimud pool kuni kolm neljandikku abhaasidest nende ajalooliselt kodumaalt. *Mahadžirid* (pagulased) on mõiste, mis Abhaasias on laetud samasuguse pingega nagu Eestis *küüditatud* või *sõjapõgenikud*. Välja- saatmise ja -rändamise tagajärjed olid traagilised: tuhanded mahadžirid hukkusid merel teel Türki ning surid põgenike laagrites haigustesse ja nälga. Mõni gruusia autor on esinenud arvamusega, et enamik mahadžiridest naasis kodumaale,⁹¹ abhaasi autorid kirjutavad, et naasta üritanud inimesed saadeti tsaarivõimude poolt Türki tagasi.⁹²

Küüditamiste (*mahadžirun*) üks eesmärk oli tsaaririigi piirialade puhastamine “vaenulikust elemendist”,⁹³ st moslemitest,⁹⁴ sellega seostus riigi soov asustada vabanenud maadele riigitruid kodanikke muudest provintsidest. Kuna venelastest soovijaid oli vähe, võimaldati teises järjekorras maad saada ka mittevenelastel. Nii saabusid Abhaasiasse kreeklased, moldaavlased, armeenlased, bulgaarlased, grusiinid-megreelid, sakslased ja ka eestlased.⁹⁵ Abhaasi autorid rõhutavad see- juures just grusiinide, eriti megreelide massilise ümberasumise algust Abhaasiasse juba tsaariajal. Esimesed enam-vähem usaldusväärsed allikad Abhaasia rahvaarvu kohta pärinevad 1886. aastast. Kuid ka siin on abhaasi ja gruusia autorite tõlgendu- sed väga erinevad: abhaasi autorite teadetel moodustasid abhaasid tolle aasta and- metel Abhaasia elanikkonnast 85% ning grusiinid 6%,⁹⁶ Gruusias esitatakse kohati aga sootuks teistsuguseid arve. Näiteks A. Totadze esitatud andmetest ilmneb, justkui olnuksid grusiinid juba 1886. aastal Abhaasias enamuses.⁹⁷ Kuidas seda

⁸⁸ Vt **Ачугба Т. А.** История Абхазии в датах, 80; **Салакая С.** Вопросы истории Абхазии XIX – начала XX века в абхазской советской историографии. Академия наук Абхазии, Сухум, 2009, 11; **Лакоба С.** Абхазия после двух империй XIX–XXI вв., 12.

⁸⁹ Kohati kasutatakse väljendit “dramaatilised numbrid”, jättes samas täpsemad numbrid esitamata, vt **Francis, C.** Conflict Resolution and Status, 66.

⁹⁰ **Goldenhuis, D.** Contested States in World Politics. Palgrave Macmillan, Basingstoke (Hampshire), 2009, 70.

⁹¹ **Totadze, A.** The Population of Abkhazia, 11.

⁹² **Ачугба Т. А.** История Абхазии в датах, 85.

⁹³ **Khorava, B.** Abkhazia in 1810–1880. – Rmt: **Gamakharia, J.** (toim). Abkhazia: Assays from the History of Georgia, 346.

⁹⁴ Üldiselt ei puudutanud küüditamised kristlastest abhaase (**Khorava, B.** Abkhazia in 1810–1880, 347). 1897. aasta rahvaloenduse järgi moodustasid õigeusklikud kristlased Abhaasia elanikkonnast enamiku, neid oli 87 064, moslemeid vaid 11 062. Armeenia kiriku liikmeid oli 6536, luterlasi 954, katoliiklasi 375 ja juudiusulisi 162 (**Gelenava, I.** Abkhazia from 1881 till February of 1917. – Rmt: **Gamakharia, J.** (toim). Abkhazia: Assays from the History of Georgia, 366).

⁹⁵ **Лакоба С.** Абхазия после двух империй XIX–XXI вв., 12; **Ачугба Т. А.** К обоснованию статуса “грузинских беженцев”, 7; **Ачугба Т. А.** История Абхазии в датах, 77.

⁹⁶ **Лакоба С.** Абхазия-де-факто или Грузия-де-юре?, 9; **Лакоба С.** Абхазия после двух империй XIX–XXI вв., 14; **Ачугба Т. А.** История Абхазии в датах, 9; **Шамба Т. М., Непрошин А. Ю.** Абхазия. Правовые основы государственности и суверенитета, 35.

⁹⁷ **Totadze, A.** The Population of Abkhazia, 7.

lahknevust seletada? Nimelt peavad abhaasi autorid Abhaasia-Gruusia piiriala Samurzakani (valdavalt tänapäevane Gali rajoon) elanikke abhaasideks, gruusia omad aga grusiinideks või kohati ka gruusia päritolu abhaasi subetnoseks. Abhaasia 68 773 elanikust olid 30 640 just samurzakanlased, 28 323 abhaasid ja 3558 megreelid.⁹⁸ Sõltuvalt sellest, kas samurzakanlasi peetakse abhaasideks või grusiinideks, erinevadki andmed üksteisest drastiliselt. Samas peame arvestama, et vähemalt pooled abhaasidest olid selleks ajaks küüditatud/pagenud, mis tähendab, et paar kümnendit varem olid abhaasid Abhaasias igal juhul enamuses. Tänapäeva gruusia autoritegi seas on siiski neid, kes mõnavad grusiinide arvu plahvatuslikku kasvu 20. sajandil migratsiooni tagajärjel.⁹⁹ Seoses kolonisatsiooniga toob abhaasi autor T. Atšugba veel eraldi välja tendentsi, et juba tsaariajal hakkasid grusiinid abhaaside ajalugu šovinistlikus vaimus ümber tegema, üritades tõestada, et abhaasid elavad grusiinide maal ja et Abhaasia on Gruusia provints ning abhaasi keel ja rahvas on gruusia päritolu.¹⁰⁰ See on viide sellele, kuidas praeguseks on abhaasi rahvas olnud Gruusia ideoloogiliste rünnakute sihtmärgiks juba terve sajandi. Gruusia autor Irakli Gelenava pareerib taolisi süüdistusi väitega, et Gruusia oli tollal ise tsaaririigi koloniaalse surve all.¹⁰¹

Kui puhkes Vene kodusõda, tähendas see paljudes tsaaririigi piirkondades rahvusluse aktiveerumist. Abhaasi ajaloolased on tollaste sündmuste käsitlemisel toonitanud ühelt poolt Abhaasia initsiatiivi oma riigi loomisel, teisalt näidanud liidu otsimist Põhja-Kaukaasia hõimurahvastega ja kolmandaks Gruusia agressiivset suhtumist abhaaside iseseisvustootlustesse.

1918. aasta mais moodustasid Põhja-Kaukaasia mägilaste poliitilised juhid Põhja-Kaukaasia Mägivabariigi, kuhu kuulusid rahvad ja territooriumid Mustast merest Kaspia mereni: Abhaasia, Kabardi, Adžgee, Ossetia, Dagestan, Tšetšeenia ning Karatšai-Balkaaria. See poliitiline moodustus oli pinnuks silmas nii bolševikele kui ka vene valgekaartlastele,¹⁰² samuti Gruusia Demokraatlikule Vabariigile (välja kuulutatud 26. mail 1918). Ka Abhaasia oli oma sõltumatuse välja kuulutanud, kuid sai seda nautida vaid 40 päeva.¹⁰³ Oluline on aga see, et abhaasi ajaloolased peavad tollast vabariigi väljakuulutamist 1864. aastal kaotatud riigi taastamiseks.¹⁰⁴ Seda, kui Gruusia otsustas Abhaasia omariikluse likvideerida ja lülitada Abhaasia Gruusia koosseisu, käsitatakse agressioonina: 19. juunil tungisid Gruusia väed Abhaasiasse ning okupeerisid selle. Gruusia menševike okupatsioonivõim repres-

⁹⁸ Francis, C. Conflict Resolution and Status, 67.

⁹⁹ Ivlian Haindrava kirjutab, et aastail 1897–1959 kasvas grusiinide arv Abhaasias kuus korda, mille tagajärjel muututi Abhaasias enamusrahvuseks (Haindrava, I. Perceptions of the Georgian–Abkhaz conflict before August 2008, 9).

¹⁰⁰ Ачугба Т. А. К обоснованию статуса “грузинских беженцев”, 8.

¹⁰¹ Gelenava, I. Abkhazia from 1881 till February of 1917. – Rmt: Gamakharia, J. (toim). Abkhazia: Assays from the History of Georgia, 361.

¹⁰² Басария С. Абхазия в географическом, этнографическом и экономическом отношении, 95; Лакоба С. Абхазия после двух империй XIX–XXI вв., 13; vt ka King, C. Vabaduse viirastus. Kaukaasia ajalugu, 181.

¹⁰³ Zagorski, A. Konfliktursachen in Georgien. – Rmt: Die Sezessionskonflikte in Georgien, 130.

¹⁰⁴ Лакоба С. Абхазия после двух империй XIX–XXI вв., 13.

seeris abhaasi poliitilise aktiivi, arreteeriti Abhaasia parlamendi liikmeid.¹⁰⁵ Juulis avaldas Mägivabariigi valitsus protesti ja nõudis Gruusia vägede viivitamatut lahkumist.¹⁰⁶ 27. juunil oli toimunud ka abhaasi diasporaa võitlejate dessant Türgist Abhaasiasse.¹⁰⁷

Abhaasi ajalookirjutus esitab neid sündmusi rahvusliku vabadusvõitluse võtmes, gruusia oma aga Abhaasia puhastamisena enamlastest – isegi abhaasi diasporaa võitlejate saabumises oletatakse enamlaste kurja kätt, kuigi mõõndakse, et tõendid selle kohta puuduvad.¹⁰⁸ Gruusia ajalookirjutuse tava näidata tollaseid sündmusi Gruusia võitlusena enamlaste vastu on ühekülgne, sest samas toimusid kokkupõrked Gruusia ja Kaukasusest põhjas paiknenud valgete, nn Vabatahtlike Armeede vahel.¹⁰⁹ 1919. aasta jaanuaris nõudis viimase ülemjuhataja kindral Anton Denikin Gruusia vägede tagasitõmbumist Inguri jõe (piirijõgi Gruusia ja Abhaasia vahel ka tänapäeval) taha ning võimu üleandmist abhaasidele, kuid seda ei täidetud ja Abhaasia jäi okupeerituks. Gruusia autorid küll viitavad, et Gruusia Demokraatliku Vabariigi põhiseaduses (jõustus 21. veebruaril 1921) oli Abhaasiale antud sisemine autonoomia,¹¹⁰ kuid siis oli juba hilja. Eelmisel päeval, 20. veebruaril oli Punaarmee tunginud Abhaasiasse. Üldise Gruusia-Abhaasia vastasseisu kontekstis esitab abhaasi ajalookirjutus Punaarmee sissetungi Abhaasiasse positiivses valguses: selles nähti võimalust grusiinidest vabaneda.¹¹¹ 25. veebruaril 1921 okupeeris Punaarmee Grigori Ordžonikidze juhtimisel Gruusia Demokraatliku Vabariigi ja Gruusias kehtestati nõukogude võim.

Kui märtsis 1921 võeti vastu “Venemaa rahvaste õiguste deklaratsioon”, pöördusid abhaaside liidrid Moskva poole palvega lülitada Nõukogude Abhaasia eraldi-seisva üksusena Vene Föderatsiooni koosseisu. 21. mail 1921 võttis Gruusia Revolutsiooniline Komitee vastu deklaratsiooni Abhaasia NSV sõltumatusest. Kuid juba poolteist kuud hiljem algas Stalini mahitusel poliitiline kampaania, et likvideerida sõltumatu Abhaasia NSV. Põhjendus oli sama, millega gruusia literaadid olid juba tsaariajal välja tulnud: Abhaasia on etnograafiliselt, keeleliselt, ajalooliselt ja kultuuriliselt osa Gruusiast.¹¹² 5. juunil 1921 käsitleti olukorda Abhaasias

¹⁰⁵ **Ачугба Т. А.** К обоснованию статуса “грузинских беженцев”, 10; **Ачугба Т. А.** История Абхазии в датах, 97; **Taniya, L.** The geopolitical potential of Abkhazia, and prospects for security in the Caucasus. – Rmt: Abkhazia in the Context of Contemporary International Relations. Pitsunda, 2004. <http://www.circassianworld.com/Taniya.html> (14.3.2013); **Лакоба С. С. П.** Басария. Штрихи к политическому портрету. – Rmt: **Басария С.** Абхазия в географическом, этнографическом и экономическом отношении, 6.

¹⁰⁶ **Лакоба С.** Абхазия-де-факто или Грузия-де-юре?, 10; **Лакоба С.** Абхазия после двух империй XIX–XXI вв., 13; **Ачугба Т. А.** История Абхазии в датах, 99.

¹⁰⁷ **Ачугба Т. А.** История Абхазии в датах, 101.

¹⁰⁸ **Gamakharia, J.** Abkhazia – as the part of the democratic republic of Georgia. – Rmt: **Gamakharia, J.** (toim). Abkhazia: Assays from the History of Georgia, 393.

¹⁰⁹ **King, C.** Vabaduse viirastus. Kaukaasia ajalugu, 174.

¹¹⁰ **Vt Haindrava, I.** Perceptions of the Georgian–Abkhaz conflict before August 2008, 7.

¹¹¹ **Ачугба Т. А.** История Абхазии в датах, 104.

¹¹² **Matveeva, A.** Georgia: peace remains elusive in ethnic patchwork. – Rmt: Searching for Peace in Europe and Eurasia. Toim P. van Tongeren, H. van de Veen, J. Verhoeven. Boulder, London, 2002, 418; **Ачугба Т. А.** История Абхазии в датах, 107.

partei Kaukaasia büroo pleenumil, kus osalesid teiste seas ka J. Stalin ja büroo esimees G. Ordžonikidze. T. Atšugba rõhutab, et vaatamata abhaaside ühe liidri, hilisema Abhaasia kesktäitevkomitee esimehe Efrema Ešba (1893–1939) protestidele võeti suund Abhaasia ühendamiseks Gruusia NSV-ga.¹¹³ 14. novembril 1921 pakkus E. Ešba kirjas Kaukaasia Büroo Keskkomiteele välja variandi, et Abhaasia võetaks neljanda vabariigina (Gruusia, Armeenia ja Aserbaidžaaani kõrval) Taga-Kaukaasia föderatsiooni liikmeks. Seda ettepanekut respektieriti vaid reservatsioonidega: 16. detsembril 1921 kirjutati alla liiduleping Abhaasia NSV ja Gruusia NSV vahel, milles need kaks vabariiki astusid “sõjalis-poliitilis-majanduslikku liitu”. Formaalselt oli tegemist võrdsete partneritega, kuid juba 1922. aasta algul allutati Stalini survele Abhaasia bolševike partei Gruusia Kommunistlikule (bolševike) Parteile. Abhaasi autorid rõhutavad, et sellele vaatamata eksisteeris aastail 1922–1931 ainulaadne Abhaasia-Gruusia liiduleping, 1. aprillil 1925 võeti vastu “Abhaasia NSV konstitutsioon”, mille 5. peatükk käsitles Abhaasiat suveräänse liiduvabariigina.¹¹⁴ Gruusia ajalookirjutuses on seda konstitutsiooni peetud Gruusia omaga vastuolus olevaks ja selles deklareeritud suveräänsust seega õigusühiseks.¹¹⁵

Suveräänsust, nii paljudest kui seda oligi, ei jätkunud Abhaasiale kauaks. 18. veebruaril 1931 võeti Gruusias vastu otsus Abhaasia NSV liitmiseks Gruusia NSV-ga selle autonoomse vabariigina, mis omakorda oli tollal veel eksisteerinud Taga-Kaukaasia Nõukogude Föderatiivse Sotsialistliku Vabariigi osa.

Stalinistlikud repressioonid toimusid Abhaasias teatava kohapealse eripäraga. Kõigepealt see, et kollektiviseerimist alustati seal alles 1935. aastal. 1937. aasta alguseks oli kolhoosidesse ühinenud 74,1% talumajapidamistest. Eripäraks oli ka see, et Abhaasias ei toimunud kulakute väljasaatmist. 1930. aastate repressioone, mida üldiselt nähakse ju tervet Nõukogude Liitu tabanud stalinistliku terrorina, käsitleb abhaasi ajalookirjutus Gruusia rünnetena abhaasi keele ja kultuuri vastu. Näiteks kohanimede massiline gruusiinistamine 1930. aastate teisel poolel: 1936. aastal sai Suhhum gruusiapärase lõpuliite – Suhhum(i), Otšamtšõrast sai Otšamtširi, Tkvertšelõst Tkvertšeli. Aastail 1936–1953 sai Abhaasias Gruusia võimu otsusega 150 asulat uue, gruusiapärase nime, teised aga gruusiapärase transkriptsiooni. Aastail 1926–1966 anti Gruusias uus nimi 500 asulale, neist Abhaasias 318-le.¹¹⁶ Gruusia autori D. Jojua väitel nimetati ümber üksnes vene- ja türgipäraseid kohanimed, aga ta eksib, sest esitatud külanimede loetelus on ka saksa- ning eestipäraseid.¹¹⁷

Abhaasi keel kuulutati gruusia keelega lähedalt suguluses olevaks, 1937. aastal viidi abhaasi latiniseeritud kirjaviis üle gruusia kirjaviisile, mis abhaasi autorite väitel ignoreeris abhaasi keele tavasid ja vajadusi.¹¹⁸ Gruusia autor D. Jojua tõl-

¹¹³ Ачугба Т. А. История Абхазии в датах, 108.

¹¹⁴ Samas, 109–111.

¹¹⁵ Gamakharia, J. Political status of Abkhazia within the Soviet Georgia. 1921–1937. – Rmt: Gamakharia, J. (toim). Abkhazia: Assays from the History of Georgia, 427.

¹¹⁶ Ачугба Т. А. К обоснованию статуса “грузинских беженцев”, 14; Ачугба Т. А. История Абхазии в датах, 120.

¹¹⁷ Jojua, D. Abkhazia during the epoch of the Soviet socialism 1938–1990, 445.

¹¹⁸ Ачугба Т. А. К обоснованию статуса “грузинских беженцев”, 13.

gendab gruusia keele graafika juurutamist abhaasi kirjakeele “evolutsioonina”, põhjendades seda sellega, et abhaasi keelel puudus omaenda algupärane graafiline kuju.¹¹⁹ Abhaasi autorid näevad seda protsessi aga grusiinistamise üldises kontekstis ja süüdistavad gruusia ajaloolasi selles, et nad tegelesid nimetatud perioodil “tõestamisega”, et abhaasidel pole kunagi oma ajalugu olnud ning et abhaas oli minevikus samasugune grusiin nagu kaheet, megreel, svaan jt ja et Abhaasia on alati olnud osa Gruusiast.¹²⁰

1930. aastate teise poole repressioone abhaasi rahvusliku intelligentsi kallal esitab abhaasi ajalookirjutus suuresti grusiinist Beria initsieerituna ja grusiinist Stalini mahitatuna.¹²¹ Põhja-Kaukaasia rahvaste massiküüditamist 1940. aastail nähakse gruusia kolonisatsiooni kontekstis. Novembris 1943 deporteeriti 70 000 karatšaid Kasahstani, veebruaris 1944 saadeti välja üle 300 000 tšetšeeni ja 80 000 ingušši ning märtsis 37 000 balkaari süüdistatuna kollaboratsioonis natsidega. Nende rahvaste administratiivüksused likvideeriti ja liideti naaberriikidega, sh Gruusia NSV-ga. Gruusia asus vast omandatud piirkondi asustama oma elanikega. Kui Põhja-Kaukaasia rahvad 1956. aastal rehabiliteeriti, pöördusid nad kodumaale tagasi, sinna saabunud grusiinid ei naasnud aga Gruusiasse, vaid suunati Abhaasiasse.¹²²

1945. aasta kevadel algas abhaasi koolide “reaorganiseerimine”, mis abhaasi autorite käsitusel tähendas nende üleviimist gruusia keelele. Selle tagajärjel kaotasid paljud abhaasi kooliõpetajad tööd, osa neist lahkus Abhaasiast. Asemele toodi uued õpetajad Lääne-Gruusiast.¹²³ Abhaasikeelsete koolide kaotamise fakti tunnistavad enamasti ka Lääne autorid,¹²⁴ kuid mõned gruusia autorid eitavad sootuks¹²⁵ või leiavad, et abhaasi koolid ei viidud mitte gruusia, vaid vene õppekeelele, interpreteerides reformi seega venestamisena.¹²⁶ Veebruaris 1947 vastasid abhaasi haritlased neile arengutele protestikirjaga, milles oli juttu abhaasi koolide sulgemisest, Gruusia koloniseerimistegevusest, kohanimede ümbernimetamisest jne. Gruusia võimud tembeldasid kirja autorid “kohanlikeks natsionalistideks” ja “fašistlikuks elemendiks”. Väideti taas, et abhaasid ei ole omaette etnos ja et gruusia hõimuna peavad nad sulanduma gruusia rahvusesse.¹²⁷

Nii nagu Eestis, oli 1949. aasta küüditamiste aasta ka Abhaasias. Kevadel saadeti Abhaasiast välja sealsed türklased (1058 inimest), kreeklased (21 837) ja armeenla-

¹¹⁹ **Joju, D.** Abkhazia during the epoch of the Soviet socialism 1938–1990, 441.

¹²⁰ **Ачугба Т. А.** К обоснованию статуса “грузинских беженцев”, 14.

¹²¹ **Ачугба Т. А.** История Абхазии в датах, 119 jj; **Лакоба С.** Абхазия после двух империй XIX–XXI вв., 14.

¹²² Samas, 129–130.

¹²³ Samas, 132–133.

¹²⁴ **Schmidt, J.** Konfliktursachen Abhasien und Südossetien. – Rmt: Die Sezessionskonflikte in Georgien, 110; **Geldenhuis, D.** Contested States in World Politics, 70; **Francis, C.** Conflict Resolution and Status, 66.

¹²⁵ **Totadze, A.** The Population of Abkhazia, 27.

¹²⁶ **Joju, D.** Abkhazia during the epoch of the Soviet socialism 1938–1990, 442.

¹²⁷ **Ачугба Т. А.** История Абхазии в датах, 135.

sed (148). Juulis toimus järelküüditamine. Kokku küüditati 1949. aastal Abhaasiast 34 000 inimest. Abhaasi etnoloog T. Atšugba näeb selle aktsiooni taga soovi asustada nende asemele ümberasustatud grusiine.¹²⁸ Üksikuid kreeklasti jt saadeti välja veel kuni Beria arreteerimiseni juulis 1953. Abhaasi ajaloolane S. Lakoba on kindel, et kreeklaste ja türklaste väljasaatmine oli ettevalmistus abhaaside endi väljasaatmiseks. Lakoba näitab, kuidas eelkirjeldatud teooria, milles gruusia keeleteadlane Ingorokva väitis abhaaside hilist saabumist Abhaasiasse, jõudis avalikkuse ette just sel, Abhaasia jaoks kriitilisel ajal.¹²⁹

See, et repressioonide taga olid grusiinid Stalin ja Beria, põhjendab abhaasi autorite järgi ka seda, et Stalini surma ning Beria arreteerimise järel repressioonid vaibusid. 1954. aastal viidi abhaasi kiri gruusia tähestikult üle kirillitsale.¹³⁰ Gruusia autor D. Jojua, kes abhaasi kirja üleviimist gruusia tähestikule peab abhaasi kirja-keele “evolutsiooniks”, ei arva sedasama nüüdse kirillitsale ülemineku kohta: see on tema meelest venestamise tõend.¹³¹

Tõendusena selle kohta, et Abhaasias toimus Stalini ajal grusiinistamine, tuuakse abhaasi ajaloolaste poolt 10. juuli 1956. aasta NLKP KK Presiidiumi määrus “Vigadest ja puudujääkidest Gruusia KP KK töös”, milles sedastati, et Abhaasias viidi järjekindlalt läbi kohaliku abhaasi, armeenia ning osseedi elanikkonna rahvusliku kultuuri likvideerimispoliitikat.¹³² Samas rõhutavad gruusia autorid, et 1950. aastate teisest poolest alates oli Abhaasias nn nomenklaturisatsioon: abhaaside ebaoproportsionaalne edutamine juhtivatele positsioonidele.¹³³ Selle tagajärgi on omakorda nimetatud *abhaasi etnokraatia* tekkeks.¹³⁴

1957., 1967. ja 1978. aastal pöördusid abhaasi prominentsed isikud Moskva poole palvega eraldada Abhaasia Gruusia NSV-st ning liita Vene Föderatsiooniga. Need apellid jäid vastusetu. 10. detsembril 1977 pöördus 130 abhaasi intelligenti esindajat kirjaga NLKP KK ja Nõukogude Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi poole, milles protestiti “berialiku poliitika jätkumise vastu Abhaasias”. Kui 1978. aastal sai teatavaks, et lähiajal kavatakse Gruusia suunata Abhaasia kuurortpiirkondade arendamise ettekäändel Abhaasiasse Kutaisi piirkonnast kümneid tuhandeid grusiine, valas see veelgi õli tulle ja suuremates keskustes toimusid abhaaside massilised väljaastumised.

Abhaasi autorid näevad sovetiseermises ja stalinistlikus terroris ühtlasi Gruusia šovinistlikku assimileerimispoliitikat. Gruusia enda autorite seisukohad Abhaasia sovetiseerimise-grusiinistamise küsimuses on erinevad. On autoreid, kes üldiselt nõustuvad sellega,¹³⁵ teiste meelest pingutavad abhaasi ajaloolased taoliste näi-

¹²⁸ Samas, 138–139.

¹²⁹ **Лакоба С.** Абхазия после двух империй XIX–XXI вв., 37.

¹³⁰ **Ачугба Т. А.** История Абхазии в датах, 143.

¹³¹ **Jojuua, D.** Abkhazia during the epoch of the Soviet socialism 1938–1990, 441.

¹³² Samas, 144–146.

¹³³ **Haindrava, I.** Perceptions of the Georgian–Abkhaz conflict before August 2008, 8; vt ka **Coppieters, B.** The Georgian–Abkhaz conflict, 195.

¹³⁴ **Jojuua, D.** Abkhazia during the epoch of the Soviet socialism 1938–1990, 451.

¹³⁵ Nt **Haindrava, I.** Perceptions of the Georgian–Abkhaz conflict before August 2008, 8.

detega üle.¹³⁶ Repressioone abhaaside kallal tõlgendatakse üleüldiste stalinistlike repressioonide kontekstis, mille ohvriks langesid ühtmoodi nii abhaasid kui ka grusiinid.¹³⁷

ARENKUD PERESTROIKA JA NÕUKOGUDE LIIDU KOKKUVARISEMISE AJAJÄRGUL

Nõukogudeaegsetel administratiivreformidel olid Kaukaasias pärast riigi kokkuvaremist traagilised tagajärjed. Kaukaasias tekitab tänapäevani armeenlastega lahendamata pingeid Karabahhi omaaegne liitmine Aserbaidžaaniga ja Ossetia jagamine kaheks, kui lõunaosa sai Gruusia ning põhjaosa Vene Föderatsioon. Ka Abhaasia probleemide juured on suuresti piirkonna liitmises Gruusia NSV-ga. Igatahes kui Nõukogude Liit 1980. aastate lõpul surmaagoonias viskles, vallandusid ka Gruusias ja Abhaasias pika aja jooksul kogunenud pinged. Ilmselt mäletame veel 9. aprilli 1989. aasta veriseid sündmusi Tbilisis, kui Nõukogude üksused surusid grusiinide meeleavalduse julmalt maha. Surma sai 19 inimest ja vigastada üle kahe tuhande inimese ning maailma avalikkus häälestus pea üksmeelselt Gruusia laienele. Miitinguliste peamine nõudmine oli Gruusia väljaastumine Nõukogude Liidust, kuid Gruusia võime ja rahvast kutsuti ka üles takistama Abhaasia eraldumist Gruusiast. Viimase kuu jooksul olid kümned tuhanded inimesed Abhaasias avaldanud meelt märtsis abhaasi intelligentsi esindajate sõnastatud nn Lõhnõ deklaratsiooni vaimus: see sõnastas abhaaside soovi välja astuda Gruusia NSV-st ja ühineda liiduvabariigina NSV Liiduga. Neile vastasid kohalikud grusiinid oma meeleavaldustega.¹³⁸ Abhaasid, keelelt ja kultuurilt grusiinidest täiesti erinev rahvas, eelistasid oma tulevikku näha Gruusiast lahus. Gruusias ja Abhaasia grusiinide seas oli aga pea saja aasta jooksul juurutatud šovinistlikku mõtet, et abhaasid on tegelikult grusiinid, kuigi nad seda ise ei tea. Gruusias hakati järjest rohkem rääkima ja kirjutama sellest, et abhaase pole eraldiseisva rahvana olemas ning et Abhaasia kuulub grusiinidele. Taolisi mõtteid avaldasid mitte üksnes poliitikud, vaid ka haritlased: kirjanikud, teadlased jt.¹³⁹

Erinevad nn rahvuslikud projektid said selgemad kontuurid ja viisid kaks rahvust kokkupõrgeteni. Grusiinide kollektiivses teadvuses kinnistus stereotüüpne kuvand abhaasidest kui separatistlikust Moskva tööriistast,¹⁴⁰ abhaaside silmis olid

¹³⁶ Nt **Totadze, A.** The Population of Abkhazia, 27.

¹³⁷ **Joju, D.** Abkhazia during the epoch of the Soviet socialism 1938–1990, 437–438; **Haindrava, I.** Perceptions of the Georgian–Abkhaz conflict before August 2008, 9.

¹³⁸ **Ачугба Т. А.** Этнополитические процессы в Абхазии в контексте грузино-абхазского конфликта, 7; **Ачугба Т. А.** История Абхазии в датах, 154; **Joju, D.** Abkhazia during the epoch of the Soviet socialism 1938–1990, 455–456.

¹³⁹ Vt **Ачугба Т. А.** Этнополитические процессы в Абхазии в контексте грузино-абхазского конфликта, 5; **Mölder, A.** Riigita rahvad: Kaukaasia, 69.

¹⁴⁰ **Haindrava, I.** Perceptions of the Georgian–Abkhaz conflict before August 2008, 9.

grusiinid nende etnost ohustav šovinistlik jõud.¹⁴¹ Gruusia puhul hakati kasutama halvustavat tiitlit “малая империя”.¹⁴²

Järjekordne kokkupõrge lahvatas juulis 1989, ajendiks Gruusia valitsuse Abhaasiaga kooskõlastamata otsus jagada Abhaasia Riiklik Ülikool rahvuslikul alusel kaheks. Gruusia rahvusest tudengitest ja õppejõududest moodustati Tbilisi Ülikooli Suhhumi filiaal. 15.–16. juulil 1989, kui toimusid vastuvõtueksamid nimeetatud filiaali, puhkes konflikt, ametlikel andmeil hukkus 14 inimest (9 grusiini, 5 abhaasi), sajad said haavata.¹⁴³

Juba varem, 13. detsembril 1988 oli asutatud ühiskondlik-poliitiline Abhaasia rahvafoorum Aidgõlara¹⁴⁴, et mobiliseerida Abhaasia rahvuslikke jõude. Aidgõlara asutajateks olid abhaasi kirjanikud, kunstnikud, teadlased ja muuseumide juhid. Organisatsiooni programm sätestas mitmeid nõudeid: abhaasi keele staatuse tõstmine, abhaasi rahva kultuuriliste ja majanduslike vajaduste eest seismine ning isegi alkoholismi ja narkootikumide vastu võitlemine.¹⁴⁵ Aastail 1989–1992 moodustasid Abhaasias elavad grusiinid vastukaaluks oma organisatsioone: Abhaasia regiooni asunike komitee, maatute ja paljulapseliste perede ülegruusalise komitee Abhaasia regionaalne osakond jne.¹⁴⁶ Tasub tähele panna organisatsioonide nimedes rõhutatud Abhaasia regioonistaatust. Tegutseti Gruusia ühtsuse nimel ja Gruusia toetusel.

Abhaasid otsisid aga, nagu 70 aastat varemgi, liitu Kaukaasia mägirahvastega. 25.–26. augustil 1989 peeti Suhhumis Kaukaasia mägirahvaste esimene foorum, millest võtsid osa abasiinide, abhaaside, adõgeede, ingušside, kabardiinide, tšerkesside ja tšetšeenide organisatsioonide esindajad. Seal otsustati moodustada Kaukaasia mägirahvaste assamblee. Gruusia pool on selles näinud katset rajada Kaukaasia mägirahvaste riik, mille pealinn on Suhhum.¹⁴⁷ Abhaasi autorid väidavad aga, et tegelikult räägiti foorumi resolutsioonis üksnes “Kaukaasia vennasrahvaste” lähenemise ja kaitsekoostöö vajadusest. Dokumentides rõhutati “rahvaste etnilist, ajaloolist ja vaimset ühtsust”¹⁴⁸, ning pangem tähele, mitte religioosset.

25. augustil 1990 võttis Abhaasia ANSV Ülemnõukogu vastu “Abhaasia Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi riikliku suveräänsuse deklaratsiooni” ja otsuse “Õiguslikest tagatistest Abhaasia riikluse kaitseks”. Gruusia rahvusest delegaadid

¹⁴¹ **Авидзба А. Ф.** Отечественная война (1992–1993 гг.), 23.

¹⁴² Samas, 23; **Ачугба Т. А.** Этнополитические процессы в Абхазии в контексте грузино-абхазского конфликта, 13. (Vn k väike impeerium, akadeemik Andrei Sahharovi 1989. aastal (Огонёк, 1989, nr 31) käibele toodud väljend, kui ta oli tutvunud Gruusia problemaatikaga.)

¹⁴³ **Ачугба Т. А.** Этнополитические процессы в Абхазии в контексте грузино-абхазского конфликта, 10; **Ачугба Т. А.** История Абхазии в датах, 157; **Авидзба А. Ф.** Отечественная война (1992–1993 гг.), 34; **Ševardnadze, E.** Kui raudne eesriie rebenes. Olion, Tallinn, 2009, 220; **Schmidt, J.** Konfliktursachen Abchasien und Südossetien, 112.

¹⁴⁴ Ühendus.

¹⁴⁵ **Francis, C.** Conflict Resolution and Status, 71.

¹⁴⁶ **Авидзба А. Ф.** Отечественная война (1992–1993 гг.), 25, 26; **Ачугба Т. А.** Этнополитические процессы в Абхазии в контексте грузино-абхазского конфликта, 5; **Ачугба Т. А.** История Абхазии в датах, 152, 158.

¹⁴⁷ **Ševardnadze, E.** Kui raudne eesriie rebenes, 221.

¹⁴⁸ **Авидзба А. Ф.** Отечественная война (1992–1993 гг.), 36.

ei osalenud istungil. 26. augustil annulleeris Gruusia NSV Ülemnõukogu Presiidium Abhaasia ANSV eelmise päeva aktid põhjendusega, et need on suunatud Gruusia põhiseaduse ja territoriaalse terviklikkuse vastu.¹⁴⁹ Just see – Gruusia territoriaalne terviklikkus – sai järgnevatel aastatel grusiinide peamiseks argumendiks abhaasi iseseisvuslaste vastu, keda nüüdsest peale nimetati *separatistideks*.

31. märtsiks 1991 oli määratud referendum Gruusia iseseisvuse küsimuses, mis pidi otsustama Gruusia lahkumise Nõukogude Liidu koosseisust koos Abhaasiaga. Seega siis ühe rahva õigus enesemääramisele pidi ühtlasi otsustama küsimuse koloniaalvõimust teise rahva üle. Arusaadavalt ei soovinud abhaasid sellel referendumil osaleda. Abhaasi ajaloolane S. Lakoba on rõhutanud, et referendumil osalemisest keeldus enamik Abhaasia mittegruusia elanikkonnast. Teiste seas toob ta ära ka sealsed eestlased.¹⁵⁰ Samas võtsid Abhaasias elanud grusiinid hääletusest aktiivselt osa: gruusia poole andmeil osales 61% Abhaasia hääleõiguslikest elanikkonnast, kellest 98% hääletas Gruusia iseseisvuse poolt.¹⁵¹ Abhaasid jt võtsid aga osa hoopis teisest rahvahääletusest: üleliidulisest, mis toimus 17. märtsil Nõukogude Liidu säilitamise küsimuses. Hääleõiguslikest Abhaasia elanikest käis abhaasi poole andmeil hääletamas 52%, neist 98% hääletas Nõukogude Liidu säilitamise poolt. Toetuti 3. aprilli 1990. aasta üleliidulisele seadusele, mis sätestas, et liiduvabariigi väljaastumise korral Nõukogude Liidust on selle koosseisus oleval autonoomsel vabariigil õigus iseseisvalt otsustada oma kuulumise küsimus Nõukogude Liidu koosseisu. Gruusia boikoteeris seda referendumit ja oma 31. märtsi referendumile toetudes kuulutas Gruusia Ülemnõukogu 9. aprillil 1991 Gruusia iseseisvaks. Abhaasiat käsitati sellel referendumil Gruusia osana.¹⁵² Kahe referendumi tulemuste kõrvutamise annab kummalised tulemused, kuid sõnum on ometi ühene: Abhaasia elanikkond oli selgelt polariseerunud ja väljendas vastavalt oma tahet.

Sama aasta lõpul komplitseerus olukord Gruusias kodusõjaks, 1992. aasta algul kukutas sõjaväeline nõukogu president Zviad Gamsahurdia, kes oli sellele ametikohale valitud mais 1991. Gamsahurdia põgenes riigist. Sõjaväeline nõukogu nimetas märtsis Gruusia presidendiks Eduard Ševardnadze. Samal kuul võtsid Gamsahurdia pooldajad oma kontrolli alla Megreelia, mis teatavasti oli Gamsahurdia kodupaik ja suures osas talle lojaalne. Megreelia on aga Abhaasia naabruses. Gruusia väed asusid Gamsahurdia toetajaid ründama. Tõkestamiseks Gruusia vägede teed Abhaasiasse, võtsid Abhaasia üksused 3. aprillil sisse positsioonid Inguri silla juures Abhaasia-Gruusia piiril. 4. aprillil hõivasid Gruusia väed Megreelias Zugdidi linna, 5. aprillil toimus abhaaside ja grusiinide vahel tulevahetus, milles sai surma neli inimest. 5. mail tekkis Abhaasia Ülemnõukogus lõhe abhaaside ja grusiinide vahel.

¹⁴⁹ Ševardnadze, E. Kui raudne eesriie rebenes, 222.

¹⁵⁰ Лакоба С. Абхазия-де-факто или Грузия-де-юре?, 5.

¹⁵¹ Jojua, D. Abkhazia in the first years of restoration of the state independence of Georgia (1990–1992). – Rmt: Gamakharia, J. (toim). Abkhazia: Assays from the History of Georgia, 461.

¹⁵² Report by the Government of Georgia on the Aggression by the Russian Federation against Georgia, 247; Ачугба Т. А. К обоснованию статуса “грузинских беженцев”, 35–36; Ачугба Т. А. История Абхазии в датах, 163; Авидзба А. Ф. Отечественная война (1992–1993 гг.), 51.

nide vahel, grusiinidest saadikud boikoteerisid uue valitsuse moodustamist.¹⁵³ Juulis moodustati Abhaasia territooriumil grusiinide relvastatud üksusi. Pinged kasvasid. 23. juulil 1992 võttis Abhaasia Ülemnõukogu vastu otsuse muuta Abhaasia ANSV 1978. aasta põhiseadust ja minna üle 1925. aasta põhiseadusele, mis teatavasti käsitas Abhaasiat Gruusia NSV-ga liidulepingus oleva suveräänse riigina. Abhaasia ANSV nimetati nüüd ümber Abhaasia Vabariigiks. Tbilisis kuulutati need otsused õigustühisteks.¹⁵⁴ 12. augustil 1992 pöördus Abhaasia Ülemnõukogu Gruusia parlamendi poole ettepanekuga sõlmida Gruusiaga heanaaberlikud suhted. Veel 14. augusti hommikul istungil arutas Abhaasia Ülemnõukogu liidulepingu projekti Gruusia ja Abhaasia vahel, kuid Gruusia võimud otsustasid teisiti: samal päeval, 14. augustil 1992 alustas Gruusia sõjalist agressiooni Abhaasia vastu.¹⁵⁵

SÕDA AASTAIL 1992–1993

14. augusti öösel kell 3.30 sisenesid Gruusia väed Abhaasia territooriumile. Maavägede rünnakut toetasid õhujõud ja merevägi. Ettekääne oli “kaitsta raudteed diversantlike gruppide eest”, vastava salajase otsuse oli Gruusia Riiginõukogu presiidium vastu võtnud 11. augustil.¹⁵⁶ Kas selleks oli aga põhjust? Eduard Ševardnadze on oma mälestustes kirjutanud, kuidas süstemaatiliselt rööviti raudteel veoseid, toimusid massilised inimröövid, mille taga olid endise presidendi poolehoidjad või abhaasid.

Abhaasia oli muutunud kriminaalseks eldoradoks, terroristide ja röövlite kokkusaamiskohaks. Tuli võtta kasutusele kiireid ja otsustavaid meetmeid.¹⁵⁷

Mõni lehekülj edasi kirjutab ta, et Megreelias ja Abhaasias rööviti kaubaveoseid ning

ainuüksi 1992. aasta esimesel poolel registreeriti 1142 kallaletungi ja õhkimist.¹⁵⁸

Pealtäha neutraalse arvude keele taga on aga kaval demagoogia: esitades Abhaasiat, kus olukord oli sel ajal veel rahulik, samas kontekstis kodusõtta kistud Megreeliaga, mille üle Gruusia keskvoimul oli raskusi kontrolli kehtestamisega, langetab Ševardnadze Abhaasiale ülekohtusi süüdistusi.

Abhaasi ajalookirjutus viitab sellele, et tegelikult puudus sõjaliseks reageerimiseks otsene vajadus, sest Taga-Kaukaasia raudtee Abhaasia lõik funktsioneeris normaalselt. Kui märtsist alates oli näiteks Megreelia territooriumil avastatud 16 diversioonigruppi, siis Abhaasias mitte ühtki. Tegelik rünnaku põhjusena näevad abhaasi autorid Gruusia valitsuse soovi Abhaasia liitmiseks Gruusiaga.¹⁵⁹

¹⁵³ Ачугба Т. А. История Абхазии в датах, 169–170.

¹⁵⁴ Лакоба С. Абхазия-де-факто или Грузия-де-юре?, 25; Ачугба Т. А. История Абхазии в датах, 171.

¹⁵⁵ Ачугба Т. А. К обоснованию статуса “грузинских беженцев”, 40–41.

¹⁵⁶ Samas, 42; Ачугба Т. А. История Абхазии в датах, 174; Jojua, D. Abkhazia in 1992–2011, 469.

¹⁵⁷ Ševardnadze, E. Kui raudne eesriie rebenes, 224.

¹⁵⁸ Samas, 227.

¹⁵⁹ Vt Ачугба Т. А. История Абхазии в датах, 175.

Ka Ševardnadze mõonab, et sõda alustasid grusiinid, kuid veeretab süü endalt Gruusia kaitseministri Tengiz Kitovani õlule, kelle käsul marssis Gruusia sõjavägi Abhaasiasse. Samas tunnistab Ševardnadze enda nõrkust, et tal ei õnnestunud sõda ära hoida.¹⁶⁰ Kui Kitovani mehed hõivasid 18. augustil Suhhumis valitsushoone ja tõid Abhaasia lipu katuselt alla, olevat Ševardnadze endamisi mõelnud:

See on sõda, see pole enam raudtee kaitsmine.¹⁶¹

Tegelikult polnud algusest peale mingit kahtlust, et tegemist on agressiooniga. Ka lippudega oli juba varem ühemõtteliselt käitunud. Juba sõja esimesel päeval, kui Gruusia väed hõivasid Abhaasia lõunaosas Otšamtšõra linna, toodi abhaaside väitel sealse administratsiooni hoonelt alla Abhaasia lipp ja rebiti tükkideks.¹⁶²

Esialgu ei kohanud Gruusia väed erilist vastupanu. Maitsi liiguti pealinna Suhhumi peale, mis vallutati 16. augustil. Rünnakut toetas meredessant Tsandrõpši, mille tagajärjel hõivati piirkond vastu Venemaa piiri. Abhaasi autorid rõhutavad, et Gruusia dessandi maabumist toetasid Vene armee Taga-Kaukaasia sõjaväeringkonna “paljud ohvitserid” tankide, sõjalennukite ja -laevadega.¹⁶³ Abhaasia valitsus ja parlament evakueerusid Gudautasse.

Oli selge, et oma jõududega abhaasid Gruusiale vastu ei saa. Eriti rõhutavad abhaasi autorid abi, mida Abhaasiale sõjas Gruusiaga osutasid etniliselt lähedased Põhja-Kaukaasia mägirahvad. Poliitiline konsolideerumine oli alanud juba varem: novembris 1991 oli Suhhumis toimunud Kaukaasia mägirahvaste kongress, kus moodustati Kaukaasia Mägirahvaste Konföderatsioon. Sellesse kuulusid abhaasid, abasiinid, avaarid, adõgeed, tšetšeenid, dargiinid-kabardiinid, lakid, osseedid, tšerkessid ja šapsugid. 21. augustil võttis Kaukaasia Mägirahvaste Konföderatsiooni parlament vastu otsuse saata Abhaasiasse vabatahtlike üksused Gruusia armeed maalt välja ajama.¹⁶⁴ 22. augustil kuulutas Gruusia Riiginõukogu esimees Ševardnadze Gruusias välja üldmobilisatsiooni, et kaitsta Gruusia “territoriaalset terviklikkust”.¹⁶⁵

Mitmes sõda käsitlevas teoses on abhaasi autorid esitanud faktina selle kohta, et abhaasi rahvast ähvardas genotsiid, Abhaasias resideerunud Gruusia okupatsioonivägede juhataja polkovnik Gia Karkarašvili 25. augustil 1992 televisioonis öeldud sõnu:

Kui läbirääkimised ei anna tulemusi, võin ma neile separatistidele kinnitada, et kui ka kogu rahvastikut langeb sada tuhat grusiini, siis teie hulgast hukuvad kõik 97 tuhat.¹⁶⁶

¹⁶⁰ Ševardnadze, E. Kui raudne eesriie rebenes, 232, 234.

¹⁶¹ Samas, 235.

¹⁶² Авидзба А. Ф. Отечественная война (1992–1993 гг.), 100.

¹⁶³ Лакоба С. Абхазия-де-факто или Грузия-де-юре?, 35; Ачугба Т. А. История Абхазии в датах, 177.

¹⁶⁴ Тšetšeenide väekontingendi ülemana osales sõjas Šamil Bassajev, kellest sõja lõpupoole sai Kaukaasia Mägirahvaste Konföderatsiooni ühendatud vägede ülem (Mölder, A. Riigita rahvad: Kaukaasia, 70).

¹⁶⁵ Ачугба Т. А. История Абхазии в датах, 166, 178; Авидзба А. Ф. Отечественная война (1992–1993 гг.), 118.

¹⁶⁶ Лакоба С. Абхазия-де-факто или Грузия-де-юре?, 39; Ачугба Т. А. История Абхазии в датах, 178; Бройдо А. Непокорный умирает стоя, 44.

Muide, Ševardnadze tõstis Karkarašvilit esile kui “eeskujulikku võitlejat ja tõelist patriooti”,¹⁶⁷ omistas talle peagi kindrali auastme ning nimetas ta Gruusia kaitseministriks.

Abhaasi ajaloolased on toonitanud, et Gruusia okupatsiooniväed ei vägivaldselt senud mitte üksnes abhaasi rahva kallal, vaid tekitasid hindamatut kahju ka rahvuslikule kultuurile. 22. oktoobril 1992 sisenesid gruusia sõdurid üheaegselt Abhaasia Riiklikusse Keskarhiivi, kus säilitati fonde alates 1810. aastast, ja maailma ainsasse Abhaasia-uurimise keskusse, Abhaasia Keele, Kirjanduse ja Ajaloo Instituuti. Ilma igasuguse sõjalise vajaduseta muudeti poole päeva jooksul tuhandukuteks unikaalsed arhiividokumendid, käsikirjad ja raamatud.¹⁶⁸ Alles palju aastaid pärast sõja lõppu on abhaasia rahvusteadused šokist toibumas.

Sõja esimeses faasis kaotas Abhaasia suurema osa oma territooriumist, kuid juba oktoobris aeti grusiinid Gagrast välja ja Psou jõega markeeritud piiril heisati taas Abhaasia lipp. 4.–5. aprillil 1993 sõlmiti Kaukaasia Mägirahvaste Konföderatsiooni ja Lõuna-Vene kasakkonna vahel koostööleping sõjalise abi osutamiseks Abhaasiale.¹⁶⁹ Kui Põhja-Kaukaasia mägilaste abi võib hõimusedemetega seletada, siis miks otsustasid sõtta sekkuda peamiselt venelastest kasakad? Väidetavalt oli kasakkonna ajendiks Gruusia vägede “barbaarne suhtumine slaavi elanikkonda Abhaasias” ja vajadus seda “otsustavalt kaitsa”.¹⁷⁰

Juunis toimusid ulatuslikud ja edukad vasturünnakud, mida saatsid arve-õiendamised grusiinidest tsiviilelanike kallal. Juuliks oli Abhaasia armee võtnud oma kontrolli alla kaks kolmandikku Abhaasia territooriumist. 20.–21. septembril võeti pealinn Suhhum piiramisrõngasse, 27. septembril jõudsid Abhaasia väed Suhhumi südalinna, edasi liiguti lõuna poole, kus kuu lõpul vabastati Otšamtšõra, Gal ja teised asulad. 30. septembri õhtuks jõuti välja Inguri jõeni, Abhaasia-Gruusia piirini. Gruusia väed olid riigist välja aetud (v.a peamiselt grusiinidega asustatud Kodori kuru, mis jäi Gruusia kätte kuni 2008. aasta Vene-Gruusia sõjani). Sõda oli lõppenud.¹⁷¹ Selles oli hukkunud 10 000 – 30 000 grusiini ja kuni 3000 abhaasi.¹⁷² Sõja tagajärjel lahkus Abhaasiast suurem osa gruusia kogukonnast, eri poolte andmetel kokku 130 000 – 400 000 inimest¹⁷³, ja see on olnud viimasel kahekümnel aastal Gruusia ning Abhaasia vahel peamiseks tuliteemaks.

¹⁶⁷ Ševardnadze, E. Kui raudne eesriie rebenes, 237.

¹⁶⁸ Ачугба Т. А. К обоснованию статуса “грузинских беженцев”, 44; Ачугба Т. А. Этно-политические процессы в Абхазии в контексте грузино-абхазского конфликта, 26; Ачугба Т. А. История Абхазии в датах, 180; Наумкин В. В. Приветственное слово от лица директора Института Востоковедения РАН. – Rmt: Материалы первой международной конференции, посвященной 65-летию В. Г. Ардзинба. АБИГИ, Сухум, 2011, 11.

¹⁶⁹ Ачугба Т. А. История Абхазии в датах, 179, 182.

¹⁷⁰ Авидзба А. Ф. Отечественная война (1992–1993 гг.), 149.

¹⁷¹ Ачугба Т. А. История Абхазии в датах, 184.

¹⁷² Mölder, A. Riigita rahvad: Kaukaasia, 70; Geldenhuys, D. Contested States in World Politics, 70–71.

¹⁷³ Abhaasi autorite väitel lahkus Abhaasiast sõja ajal ja järel 130 000 grusiini (Ачугба Т. А. К обоснованию статуса “грузинских беженцев”, 3), E. Ševardnadze on lahkunute arvuks pakunud 300 000 (Ševardnadze, E. Kui raudne eesriie rebenes, 281), D. Jojua koguni 400 000 (Jojua, D. Abkhazia in 1992–2011, 479). Enamasti jäävad pakutud arvud 130 000 ja 300 000 vahele.

SÕJASÜNDMUSTE ERINEVAD TÕLGENDUSED

Sõda oli küll lõppenud, kuid diplomaatiline ja ajaloosõda alles kogusid hoogu. Sõjale järgnenud aastatel on ilmunud hulgaliselt selle põhjusi ja käiku käsitlevat kirjandust, mille tõlgendused sõltuvad esitaja poolte valikust. On muidugi täiesti selge, et sõda alustas Gruusia ja et Abhaasia jaoks oli see vabadus- või täpsemalt isamaasõda, nagu nad seda tänapäeval ise nimetavad.¹⁷⁴ Gruusia ja teised tema tõlgenduste pooldajad on sõja puhul rõhutanud metsikusi, mida abhaasi pool grusiinidega toime pani, ning maha vaikinud või paremal juhul möödaminnes maininud grusiinide eelnenud hirmutegusid. Eduard Ševardnadze kirjutab oma mälestustes:

Ka grusiinid ei olnud inglid, aga meie ei olnud võimelised neid takistama.¹⁷⁵

Abhaaside kuritegude üksikasjalikule kirjeldamisele kulutatud värvidega võrreldes on sinne “ei olnud inglid” pehmelts öeldes tagasihoidlik. Grusiinide julmuse ja marodööritsemise ei eita ka näiteks muidu oma hinnangutes Gruusiat toetav Ronald Asmus.¹⁷⁶

Üldiselt on aga mägilase metslase-stereotüüpi juurutatud eelkõige abhaaside ja nende põhjakaukaaslastest liitlaste puhul. Selle valgusel on kujutatud Suhhumi ja eriti Gagra tagasivallutamisele järgnenud veretöid. Ka Eesti pressis on ilmunud lugusid, milles on kirjeldatud, kuidas Gagra tänavatel rippusid laternapostide küljes laibad ja kuidas jalgpallistaadionil tapeti 400–1500 inimest.¹⁷⁷ Ringleb lugusid sellest, kuidas staadionil olevat tapetute peadega jalgpalli mängitud. Abhaasi enda autorid peavad Gagra operatsiooni Abhaasia armee esimeseks suuremaks võiduks sõjas.¹⁷⁸ Gruusia mereväedessant oli linna hõivanud sõja teisel päeval, 15. augustil 1992. 2. oktoobril vallutasid abhaasid väidetavalt üksnes põhjakaukaaslaste abiga linna tagasi.¹⁷⁹ Kahtlemata on abhaasi autorid teadlikud ka vastaspoole süüdistustest metsikuste kohta linna tagasivallutamisel.

2010. aastal avaldas abhaasi autor A. Broido raamatu, kus ta käsitleb nimetatud sõda abhaaside etnopsühholoogia vaatevinklist ja üritab tõestada, et sellised metsikused, milles vastaspool ning kohati ka Lääs on abhaase süüdistanud, ei ole usutavad.¹⁸⁰ On ka teada, et vähemalt osa süüst nendes kuritegudes on abhaaside liitlased enda peale võtnud. Näiteks sündmuste eest Gagra jalgpalliväljakul, milles osalesid tšetšeenid, palus vabandust Tšetšeenia endine president Aslan Mashadov. Seda möönab oma mälestustes ka näiteks E. Ševardnadze.¹⁸¹

¹⁷⁴ Vt **Бройдо А.** Непокорный умирает стоя, 42.

¹⁷⁵ **Ševardnadze, E.** Kui raudne eesriie rebenes, 241.

¹⁷⁶ **Asmus, R. D.** Väike sõda, mis raputas maailma, 78.

¹⁷⁷ **Kaas, K.** Abhaasia sünge pitser. – Postimees, 24.5.2008. <http://sudoku.postimees.ee/250508/esileht/ak/332733.php?abhaasia-sunge-pitser> (15.3.2013); **Pruuli, T.** Abhaasia kilde. – GO Reisiajakiri, 2012, 2, 32.

¹⁷⁸ **Авидзба А. Ф.** Отечественная война (1992–1993 гг.), 10.

¹⁷⁹ Samas, 241 jj.

¹⁸⁰ **Бройдо А.** Непокорный умирает стоя, 105.

¹⁸¹ **Ševardnadze, E.** Kui raudne eesriie rebenes, 240.

Samas nõustuvad ka abhaasi autorid, et võitlejate ridades võis olla kriminaalset elementi ja seiklejaid ning et Suhhumi vallutamise ajal esines ka rahulike elanike kallal toime pandud afektiivseid mõrvu. Neid põhjendatakse aga varasemate, Gruusia okupatsiooni ajal toime pandud inimsusvastaste kuritegudega.¹⁸² Broido toob näiteid sõjavangide vahetamisest, mille puhul grusiinid olid üleantavaid eelnevalt piinanud ja vahel ka demonstratiivselt tapnud.¹⁸³ A. Broido pühendab oma raamatus kümneid lehekülgi *apsuara*, abhaasi eetose kirjeldamisele. Ta leiab, et abhaasi etnopsühholoogiast ei saaks *apsuara*'t – rahvusliku mentaalsuse alust, etnose sotsiaalset ja kultuurilist konteksti – uurimata ettekujutust. *Apsuara*'t pikemalt lahti seletamata olgu vaid öeldud, et seda võiks eesti keeles nimetada abhaasluksiks, kuid väga komplekses tähenduses: see hõlmab abhaasi kombeid, tavaõigust, sh sõjameheu, keelt, käitumist, etiketti, aga ka etnokultuuriliselt kujundatud etnopsühholoogiat.¹⁸⁴ Raamatus on lehekülgede viisi toodud näiteid *apsuara* “mõju” kohta sõjamehe-eetosele ja selle läbi konkreetseid sõjasündmusi tõlgendatud.¹⁸⁵ Kuivõrd isamaasõda on Abhaasia riigiidentiteedi üks alussambaid, on sõja teatav poetiseerimine ja sõdurite esitamine rahvuskangelastena kahtlemata mõistetav. Osalt seletub sõja rolliga identiteedis ka see, kuidas abhaasi autorid näitavad maa tagasivallutamist abhaasi rahva projektina. On kirjutatud sellest, kuidas abhaasi poolel riiklik mobilisatsioon praktiliselt puudus, võitlus maa vabastamise eest oli isiklike valikute küsimus. Kollektiivsest vastutusest kodumaa ees läksid sõdima kohalikud abhaasid, kuid ka abhaasi diasporaa vabatahtlikud.¹⁸⁶ Selliselt produtseeritud sõjakuvandisse sobivad kangelastena abhaasid, kindlasti ka Põhja-Kaukaasia hõimurahvad, kuid mitte venelased.

Kas ja mil määral aga Vene riik sõjategevuses osales, on jäänud vaidlusküsimuseks tänapäevani.

VENEMAA ROLL SÕJAS

Gruusia pool on süüdistanud varem ja süüdistab jätkuvalt just Venemaad, et ta toetas sõjas Abhaasiat. Näiteks olevat Vene armee 14. augustil 1992 andnud abhaasi separatistide käsutusse 984 automaati, 267 püstolit, 18 miinipildujat, 600 signaalraketti, üle 500 mürsu, kuule, püssirohtu, mundreid, toitu, keemiarelvi jm.¹⁸⁷ Isegi kui see peaks tõele vastama, pole eelloetletu muidugi lahinguvarustus, millega oma maad kaitsvat sõjaväge hambuni relvastada, kuid kinnas on grusiinide poolt siiski visatud. Gruusia väitel olid sõja algul abhaaside käsutuses vaid väikese-kaliibrilised püstolid ja automaadid, sõja lõpuks ka tankid, sõjalaevad ning miini-

¹⁸² Бройдо А. Непокорный умирает стоя, 106, 124.

¹⁸³ Samas, 102.

¹⁸⁴ Samas, 8 jj.

¹⁸⁵ Samas, 53 jj.

¹⁸⁶ Samas, 53.

¹⁸⁷ Report by the Government of Georgia on the Aggression by the Russian Federation against Georgia, 248.

pildujad.¹⁸⁸ Gruusia väidab, nagu oleks varustus saadud sõja jooksul Venemaalt. Kuid pange tähele: sõja algul polnud Abhaasial ka gruusia poole väitel märkimisväärselt relvastust.

Eestikeelne sõja retseptioon, nii paljudest kui seda on, näeb samuti abhaaside abistajatena venelasi. Näiteks:

14. augustil ületasid Georgia rahvuskaardi ja Mkhedrioni üksused Abhaasia administratiivpiiri. Algas sõda, kus abhaase toetasid Venemaalt saabunud kasakad, Vene relvad ja tšetšeeni võitlejad Šamil Bassajevi juhtimisel.¹⁸⁹

Kuigi tsitaat on lakooniline, on siingi rõhutatud venelaste ja alles siis mägirahvaste abi. Sellele, et abhaase abistasid sõjas venelased, on üheselt viidanud mitmed eesti autorid.¹⁹⁰

Eduard Ševardnadze on venelasi süüdistanud 5. ja 9. detsembril 1992 ning 13. ja 14. märtsil 1993 toimunud Suhhumi pommitamises, kuna abhaasidel endil polnud ei pomme ega sõjaväelendureid.¹⁹¹ Vene pool on oma osavõttu Suhhumi pommitamisest eitanud. Tegelikult ei väida ka Ševardnadze Vene regulaararmee osalust, mööndes, et tegemist võis olla vene palgasõduritega.¹⁹² Gruusia Vabariigi Vene-Gruusia konfliktidele pühendatud ametlik raport toob näite selle kohta, kuidas Gruusia laskis sõja ajal alla ühe Vene SU-27 hävitaja, mida juhtis vene piloot. Vene kaitseminister olevat sellele seigale reageerinud küüniliselt: Gruusia ise olevat lennukile Vene armee tähised joonistanud.¹⁹³

Mitmeid lehekülgi pühendab Ševardnadze¹⁹⁴ oma mälestustes sõjasündmustele, mille peamiseks toimepanijateks peab ta vene palgasõdureid, pisendades sellega abhaaside rolli oma maa vabastamisel. Ühtlasi järgib ta Gruusia sõja retseptioonile tüüpilist joont,¹⁹⁵ mille kohaselt elaksid abhaasid ja grusiinid ilma venelaste ässitusteta sõpruses ning üksmeeles.¹⁹⁶ Ševardnadze on sõda Abhaasias nimetanud otsesõnu Vene-Gruusia sõjaks. Seda teesi, mis sündis juba sõja ajal, on järgnenud aastatel jätkuvalt üle korratud.¹⁹⁷

Tasub aga rõhutada, et sõja algul apelleerisid nii Abhaasia kui ka Gruusia Venemaa kui metropoli toetusele. Sõja ajal toimus konfliktipoolte vahel mitmeid läbirääkimisi, kusjuures kõik olulisemad lepingute allkirjastamised toimusid Vene territooriumil ja osalusel: Venemaa esines sõjas rahuvahendajana.¹⁹⁸ Venemaal,

¹⁸⁸ Samas.

¹⁸⁹ Prulli, T. Abhaasia kilde, 32.

¹⁹⁰ Laar, M. Gruusia sõda, 8; Helme, M. Abhaasia – pika viha kibedad viljad, 25.

¹⁹¹ Ševardnadze, E. Kui raudne eesriie rebenes, 241.

¹⁹² Samas, 242.

¹⁹³ Report by the Government of Georgia on the Aggression by the Russian Federation against Georgia, 249.

¹⁹⁴ Ševardnadze, E. Kui raudne eesriie rebenes, 241 jj.

¹⁹⁵ Vt Gegeshidze, A. New realities after August 2008. – Rmt: Transformation of the Georgian–Abkhaz Conflict, 23; Jojua, D. Abkhazia in 1992–2011, 479.

¹⁹⁶ Ševardnadze, E. Kui raudne eesriie rebenes, 247, 249.

¹⁹⁷ Jojua, D. Abkhazia in 1992–2011, 471; Авидзба А. Ф. Отечественная война (1992–1993 гг.), 115.

¹⁹⁸ Авидзба А. Ф. Отечественная война (1992–1993 гг.), 129–130; Manutscharjan, A. Die innenpolitische Entwicklung Georgiens von 1991 bis 1996 unter besonderer Berücksichtigung der Sezessionskonflikte. – Rmt: Die Sezessionskonflikte in Georgien, 81, 85.

kus tollal oli käimas äge sisepoliitiline võitlus, oli konfliktis vastuoluline roll: osa Vene militaar- ja julgeolekujõududest ning parlamendiliikmetest toetas Abhaasiat, osa Gruusiat. Abhaasi ajaloolased väidavad, et Abhaasia vallutamise plaani aitasid Gruusial ette valmistada Vene Taga-Kaukaasia sõjaväeringkonna spetsialistid. Samuti seda, et Vene siseministeerium tegi sõja algul võitluses “terrorismiga”, st abhaasi rahvaga tema võitluses vabaduse eest, Gruusia siseministeeriumiga koostööd.¹⁹⁹ Olulised olid ka isikutevahelised suhted. On teada, et Venemaa president Boriss Jeltsin toetas Eduard Ševardnadzet kui seni Moskvale lojaalset poliitikut võitluses siseopositsiooniga Gruusias.²⁰⁰ Eespool oli juttu abhaasi ajaloolaste väidetest, et grusiinide edukat meredessanti Tšandripsi kohe sõja esimestel päevadel toetasid venelased. Tsiteeritakse Mägirahvaste Konföderatsiooni presidenti Musa Šamilovit, kui ta Raadio Vabadusele 22. oktoobril 1992 antud intervjuus ütles, et

kõik, mis on [Gruusia poolt] tehtud, on tehtud Venemaa sanktsioneerimisel ja abil.²⁰¹

Tähelepanuta ei saa jätta ka Abhaasia tollase liidri Vladislav Ardzõnba teravaid etteheiteid Venemaale, et

kogu relvastuse, millega hävitatakse Abhaasia rahvast, oli Gruusiale andnud Venemaa^{202, 203}

Relvi müüsid venelased väidetavalt mõlemale poolele.²⁰⁴ Samas on ka Ševardnadze, kes toob näiteid venelaste toetusest abhaasidele, heitnud venelastele ette topeltnõu mängimist²⁰⁵ – seega mõõndes, et venelaste toetus Gruusiale oli samuti olemas. On näha, et Venemaa positsioon ei olnud sõja algul ühene. Vene Ülemnõukogu delegatsioon, kes saabus 20. augustil 1992 Gudautasse, kuhu oli evakueerunud Abhaasia valitsus, nõudis Gruusia vägede viivitamatut väljaviimist Abhaasiast. Pressikonverentsil esinesid Vene parlamendi liikmed terava kriitikaga Gruusiat toetanud Vene valitsuse aadressil. Selle taga võib näha pingeid Vene valitsevas ladvikus: Jeltsin nägi Ševardnadzes oma poliitilist liitlast, Ruslan Hasbulatov toetas Abhaasia juhtkonda.²⁰⁶ Võib-olla oli siin oma osa ka Hasbulatovi tšetšeeni päritolul, võib-olla tulenes sellest lojaalsus abhaaside kui hõimurahvaga. Selge on aga see, et sõja algul, kui abhaaside ootamatult südikas vastupanu sundis Ševardnadzet pöörduma abipalvega Moskva poole, siis viimane keeldus otsesest sõjalisest abist. Selle asemel lubas Moskva osutada oma abi vahendajana rahu läbirääkimistel. Igatahes andis Jeltsin Vene vägedele käsu jääda Abhaasia konfliktis neutraalseks,²⁰⁷ suhtutagu sellesse käsku tagantjärele kuidas tahes. On analüüti-

¹⁹⁹ **Авидзба А. Ф.** Отечественная война (1992–1993 гг.), 102, 115; **Лакоба С.** Абхазия-де-факто или Грузия-де-юре?, 36.

²⁰⁰ **Matveeva, A.** Georgia: peace remains elusive in ethnic patchwork, 418; **Авидзба А. Ф.** Отечественная война (1992–1993 гг.), 130.

²⁰¹ **Лакоба С.** Абхазия-де-факто или Грузия-де-юре?, 37.

²⁰² *Cit.* **Авидзба А. Ф.** Отечественная война (1992–1993 гг.), 137.

²⁰³ Meie jaoks on ehk huvitav ka fakt, et abhaasi pool väidab, et grusia poolel osalesid sõjategevuses “sportlased-snaiprid Baltikumist” (**Авидзба А. Ф.** Отечественная война (1992–1993 гг.), 137).

²⁰⁴ **Francis, C.** Conflict Resolution and Status, 88.

²⁰⁵ **Ševardnadze, E.** Kui raudne eesriie rebenes, 263.

²⁰⁶ **Авидзба А. Ф.** Отечественная война (1992–1993 гг.), 133.

²⁰⁷ **Лакоба С.** Абхазия-де-факто или Грузия-де-юре?, 53.

kuid,²⁰⁸ kelle meelest soovis Venemaa otsesest sõjalisest sekkumisest vähemalt sõja algul hoiduda: eelkõige hirmust, et sõjategevus võib levida kogu Põhja-Kaukaasiasse. Moskvast vaadati Põhja-Kaukaasia mägirahvaste aktiivset mobiiliseerumist Abhaasiasse siirdumiseks suure ärevusega. Samas tegid aga nii grusiinid kui ka abhaasid jõupingutusi Moskva tõmbamiseks enda poolele.

Igatahes on gruusia pool väitnud, et näiteks Gagra operatsioonis osalesid abhaasi poolel ka Vene dessantüksused, abhaasi autorid eitavad seda. Gruusia poole väitel kasutasid linna ründajad Vene armee raskerelvastust, abhaasi pool väidab, et nimetatud raskerelvastus oli saadud sõjatrofeena grusiinidelt.²⁰⁹ S. Lakoba täpsustab, et kuni Gagra vallutamiseni oli Abhaasia armee käsutuses neli tanki, mis olid sõja käigus grusiinidelt ära võetud, Gagra vabastamise käigus saadi neli tanki lisaks.²¹⁰ Kuna aga Gagra kaotuse järel hakkas E. Ševardnadze avalikult süüdistama Venemaad abhaaside abistamises, möönavad ka abhaasi autorid,²¹¹ et just Gagra operatsiooni tuleb Vene-Gruusia suhete halvenemisel otsustavaks pidada. Samas siiski ei tunnista venelaste otsesest osalust nimetatud lahingutes.

On ilmne, et Venemaa mängis selles sõjas topeltmängu, eraldades relvastust nii Gruusiale kui ka Abhaasiale, tõenäoliselt pommitades ühe käega Abhaasia linnu ja saates teise käega inimeste evakueerimiseks koptereid. Kui Vene regulaararmee sõjategevuses otseselt ehk ei osalenudki, siis palgasõdurite osalust võiks eeldada, kuigi seda pole otseselt suudetud tõestada. Küll on avalikult teada Lõuna-Vene kasakkonna osalus alates vähemalt 1993. aasta aprillist: nagu eespool viidatud, saabusid kasakad väidetavalt kaitsma Abhaasia slaavi elanikkonda.

PÕHJA-KAUKAASIA MÄGIRAHVASTE ROLL SÕJAS

Kui rääkida Venemaa vastuolulisest käitumisest Abhaasia-Gruusia konfliktis, ei saa tähelepanuta jätta Põhja-Kaukaasia mägirahvaste faktorit. Abhaasi autorid rõhutavad rahvusvahelise abi osas eelkõige just neid: S. Lakoba andmeil moodustasid Põhja-Kaukaasia mägilased Abhaasia armee koosseisust 10%.²¹² Gruusia autorid, kes näevad agressori ja okupandina Venemaad, vaidlevad sellistele seisukohtadele vastu.²¹³

Eestis on sellesse abisse suhtunud mitmeti. Mart Laar möönab küll tšetšeenide osalust, kuid leiab, et neid vahendas FSB. Tšetšeenia vabatahtlike nimetades kasutab ta jutumärke, andes sellega mõista, mida ta sellisest vabatahtlikkusest arvab. Kuivõrd aga vabatahtlike osalus sõjategevuses oli nii suur, peab temagi tunnis-

²⁰⁸ Nt **Manutscharjan, A.** Die innenpolitische Entwicklung Georgiens von 1991 bis 1996 unter besonderer Berücksichtigung der Sezessionskonflikte, 80; **Francis, C.** Conflict Resolution and Status, 88.

²⁰⁹ **Авидзба А. Ф.** Отечественная война (1992–1993 гг.), 241, 245, 255–256.

²¹⁰ **Лакоба С.** Абхазия-де-факто или Грузия-де-юре?, 53.

²¹¹ Nt **Авидзба А. Ф.** Отечественная война (1992–1993 гг.), 305.

²¹² **Лакоба С.** Абхазия-де-факто или Грузия-де-юре?, 46.

²¹³ Vt **Francis, C.** Conflict Resolution and Status, 88.

tama, et sõjategevusse sekkusid vaid “vahel ka vene enda sõjaväelased”.²¹⁴ Andrus Mölder pole nii skeptiline ja jagab pigem abhaaside versiooni.²¹⁵

Kaukaasia Mägirahvaste Konföderatsiooni puhul oli tegemist rahvaalgatusliku organisatsiooniga, mille suhtes ka näiteks Põhja-Kaukaasia vabariikide ametlikud administratsioonid olid eri meelt. Osa neist, kartes Moskva toetust kaotada, üritas rahvuslikke meeleolusid endale alluvatel territooriumidel maha suruda. Näiteks tegid Põhja-Osseetia ja Kabardi-Balkaaria Vabariigi administratsioonid takistusi oma kodanike siirdumisel Abhaasiasse, samal ajal kui Tšetšeenia toetas Konföderatsiooni tegevust igati. Mõned analüütikud on arvanud, et Venemaa rünnakud Konföderatsiooni vastu olid ühtlasi rünnakud Tšetšeenia vastu, mida Vene võimud sisuliselt enam ei kontrollinud. Tšetšeenia president Džohhar Dudajev esines Abhaasia-Gruusia sõja ajal avaldusega, milles ähvardas Põhja-Kaukaasia vabariigid Tšetšeenia bensiinist ilma jätta, kui Vene väed ei lahku Abhaasia territooriumilt.

15. augustil 1992, üks päev pärast sõja puhkemist oli Kaukaasia Mägirahvaste Konföderatsioon kutsunud Põhja-Kaukaasia rahvaid üles Abhaasiat kaitsma. Juba esimestel sõjapäevadel saabusid Gudautasse vabatahtlike grupid Kabardi-Balkaariast ja Karatšai-Tšerkessiast. 18. augustil tuli Tšetšeenia pealinnas Groznõis kokku Kaukaasia Mägirahvaste Konföderatsiooni 10. erakorraline laiendatud istung, mis avaldas teravat protesti Gruusia ja Vene valitsuse poliitika aadressil Abhaasia-Gruusia konfliktis. Istungi päevakorras oli ka “Abhaasia, Tšetšeenia ja Tatarstani sõltumatuse tunnustamise küsimus”. Samuti nõuti Põhja-Kaukaasia vabariikide valitsustelt otsustavat lahtiütlemist Vene valitsuse poliitikast Abhaasias. Seepeale esines Vene valitsus avaldusega, milles kutsuti Põhja-Kaukaasia rahvaid üles vastu seisma tegevusele, mis destabiliseerib olukorda regioonis. Tugevdati Vene-Abhaasia piirikontrolli, et takistada põhjakaukaaslastel abi osutamist abhaasidele. Venemaa presidendi 26. augusti pöördumises Abhaasia ja Gruusia valitsuse poole oli juttu separatistlikest ning ekstremistlikest jõududest Põhja-Kaukaasia vabariikides ja vabatahtlike üksustest, kelle siirdumist “Gruusia territooriumile” Venemaa kavatses takistada. 31. augustil kogunes Vene siseministeeriumi ette meeleavaldus, kus esitati küsimus: miks Venemaa vabatahtlikud on Transnistrias kangelased, aga Põhja-Kaukaasia vabatahtlikke represseeritakse Abhaasias? 23. septembril arretereeriti Konföderatsiooni president Musa Šanibov, mispeale kogunes Naltšikis suur meeleavaldus, kus nõuti tema vabastamist. Rahva ohjamiseks kuulutati Kabardi-Balkaaria Vabariigis välja erakorraline seisukord. Jeltsin pidi endale aru andma, et vabatahtlikke, keda võib koguneda kümneid tuhandeid, on keskvõimul äärmiselt raske ohjata.²¹⁶ Abhaasi ajaloolane A. Avidzba on avaldanud arvamust, et just Kaukaasia mägirahvaste faktor mõjutas Jeltsinit oma suhtumist Abhaasia konflikti revidee-

²¹⁴ Laar, M. Gruusia sõda, 8.

²¹⁵ Mölder, A. Riigita rahvad: Kaukaasia, 70.

²¹⁶ Авидзба А. Ф. Отечественная война (1992–1993 гг.), 134 jj, 146, 150; Manutscharjan, A. Die innenpolitische Entwicklung Georgiens von 1991 bis 1996 unter besonderer Berücksichtigung der Sezessionskonflikte, 81; Лакоба С. Абхазия-де-факто или Грузия-де-юре?, 45.

rima: vastasel juhul oleks olnud õhus kodusõda Põhja-Kaukaasias, mida Jeltsin soovis iga hinna eest vältida.²¹⁷

Sisepoliitilise faktori rõhutamine on ehk liiga ühekülgne: kahtlemata olid Venemaal Gruusias ja Abhaasias ka oma geopoliitilised huvid. Kui aga rääkida Kaukaasia mägirahvaste osast sõjas, siis on abhaasi analüütikud ja poliitikud üheselt pidanud Konföderatsiooni sõjalist abi sõja võitmisel otsustavaks.²¹⁸

KAS SEE OLI USUSÕDA?

Gruusia kohatistele väidetele, mida laialdaselt on levitanud sealne propaganda-masin ja mille kohaselt grusiinid-kristlased seisid käsitletavas sõjas vastamisi abhaaside-moslemitega või koguni islamifundamentalismiga, st justkui oleks tegu olnud ususõjaga,²¹⁹ vaidlevad abhaasi autorid resoluutselt vastu. Meil on näiteks Mart Helme kriitiliselt suhtunud seisukohta, mis püüab abhaaside ja grusiinide vahelised vastuolud viia religioossele pinnale.²²⁰

Kust see ususõja kuvand pärineb? Üheks eelduseks võib olla 1990. aastate algul Gruusias juurutatud “gruusia sõjaka kristluse” tees, mida saab eelkõige seostada esoteerikust ja antroposoofist presidendi Gamsahurdiaga. Tema oli see, kes rakendas Gruusia kaitsepühaku, lohega võitleva Püha Jüri oma sõjakate võimu- ja rahvuslike ambitsioonide teenistusse.²²¹ Teine põhjus võib olla selles, et viimasel kahel aastakümnel ja eriti viimasel 6–7 aastal Läänele lähenedes on Gruusia sageli väljendanud rahutust islami fundamentalismi pärast Kaukaasias. See on ühise vaenlase otsimine, mis seletub Gruusia NATO-sse pürgimisega. Peab arvestama ka sellega, et Gruusias on mitmeid suuri moslemikogukondi (kistid ehk kistiinid, aserid, adžaarid, avaarid).²²² Sellel taustal, aga ka maailmas viimase kümne aasta jooksul üha süveneva islamihirmu foonil, võib Abhaasia-Gruusia sõjale tagasi vaadates selle nn moslemifaktor hakata paistma olulisem, kui see tegelikult oli.

Abhaaside tänapäevast usku on raske määratleda, kuid islam on siin suhteliselt teisejärguline. Taustaks nii palju, et tänapäeval on Abhaasia elanikest 60% õigeusklikud, 16% moslemid ja 5% animistid.²²³ Eelkõige tuleb abhaaside puhul kristlusest rääkida, kuid nagu näeme, pole ka vana animistliku omausundi osakaal tähtsusetu. Tänapäeva uurija A. Krõlov märgib, et

²¹⁷ **Авидзба А. Ф.** Отечественная война (1992–1993 гг.), 214.

²¹⁸ Samas, 150, 151; **Бройдо А.** Непокорный умирает стоя, 124.

²¹⁹ Vt **Бройдо А.** Непокорный умирает стоя, 66; **Авидзба А. Ф.** Отечественная война (1992–1993 гг.), 148.

²²⁰ **Helme, M.** Abhaasia – pika viha kibedad viljad, 24.

²²¹ **Manutscharjan, A.** Die innenpolitische Entwicklung Georgiens von 1991 bis 1996 unter besonderer Berücksichtigung der Sezessionskonflikte, 72.

²²² **Лакоба С.** Абхазия-де-факто или Грузия-де-юре?, 107.

²²³ **Suhhov, I.** Abhaasia 2009. aasta presidendivalimised: mineviku osaline kordus. Rahvusvahelise Kaitseuringute Keskuse analüüs. http://www.icds.ee/fileadmin/failid/RKK_-_Abhaasia_presidendivalimised%2C_eesti_keeles.pdf (15.3.2013).

Abhaasias tänaseni pole ühtki mošeed, abhaasid, kes peavad end muhameedlasteks, ei loe prohvet Muhamedi, suuremal osal ei ole mingit ettekujutust Koraanist ega tunne nad mingit huvi selle uurimise vastu. Mitte ükski meie küsitatud "abhaasi muhameedlastest" ei teadnud midagi viis korda päevas palvetamisest...²²⁴

Tõe huvides olgu öeldud, et üks mošee Abhaasias siiski on: 1993. aasta juunist alates, aga selle rajamise initsiaatorid ei olnud kohalikud elanikud, vaid Põhja-Kaukaasia vabatahtlikud moslemid. Abhaasia valitsus, tulles nende palvele vastu, eraldas palvetamiseks ruumi Gudauta kultuurimajas. Seda sammu tõlgendavad abhaasi autorid aga pigem kui austust võõra religiooni vastu.²²⁵ Küll on aga valdavalt moslemid Türgi diasporaas elavad abhaasid.²²⁶ Samuti tšetšeenid jt mägi-rahvaste võitlejad, kes vabatahtlikena abhaase sõjas abistasid, kuid see ei anna alust seda sõda ususõjaks pidada.

Kui praegu on Abhaasias umbes 200 000 elanikku, siis neist umbes 20% on kristlikud armeenlased. Abhaaside suhted nendega, samuti õigeusklike kreeklaste ja venelastega, ei ole usuvastuoludest kantud. Abhaasi autor T. Šamba koos vene etnoloogi A. Neprošiniga näitavad, et moslemitest abhaasidel ei takista nende usk kristlikke ülestõusmispühi tähistamast. Sellega seoses avaldavad nad arvamust, et Abhaasia on võib-olla parim tänapäeva näide selle kohta, et religioonide eetilised arusaamad ei ole oma loomult üksteisega vastuolus.²²⁷

Nii ei ole abhaasi autorite käsitluses usufaktorit esitatud grusiine abhaasidest eristava faktorina ega jäetud grusiinide selleteemalistele spekulatsioonidele elu-ruumi. Põhja-Kaukaasia mägi-rahvaste abis ei taheta näha mitte usulise, vaid eelkõige keelelis-kultuurilise solidaarsuse väljendust. Abhaasia-Gruusia sõda näidatakse eelkõige isamaasõjana, kus vabastati kodumaa agressorist.

KOKKUVÕTE

Abhaasia-Gruusia konflikt ei ole praeguseks lahendust leidnud. Sõja tagajärjel lahkus Abhaasiast suurem osa grusia elanikkonnast. Põgenike tagasilubamine, aga samuti Abhaasia tulevane staatus, on olnud viimase kahekümne aasta jooksul Abhaasia-Gruusia läbirääkimiste peamised komistuskivid. Abhaasia on säilitanud *de facto* iseseisvuse, mida Gruusia siiani vaidlustab. Käesoleva artikli raamest jääb see kahtlemata huvitav teema siiski välja, siin on käsitletud eelkõige konflikti ja 1992.–1993. aasta sõja ajaloolisi juuri ning nende vastandlikke tõlgendusi.

Ajalookäsitlus on alati valikuline ja sõltub tõlgendaja eesmärkidest. Gruusia ajalootõlgenduses on viimase sajandi jooksul ilmnunud tendents seada kahtluse alla abhaasi rahva autohtoonsus, abhaaside etnogeneesi on kujutatud Abhaasia

²²⁴ **Крылов А. Б.** Религия и традиции абхазов. Том 1. Институт востоковедения РАН, Москва, 2001, 145; *cit.* **Бройдо А.** Непокорный умирает стоя, 65.

²²⁵ Samas, 65.

²²⁶ Samas, 69.

²²⁷ **Шамба Т. М., Непрошин А. Ю.** Абхазия. Правовые основы государственности и суверенитета, 16.

ajaloost lahus ja Abhaasia varajase riikluse puhul on sellest lahutatud etniline abhaasi element. Ajaloolisi fakte loovalt interpreteerides on gruusia ajalookirjutus põhjendanud Abhaasia kuulumist Gruusiale. Lühidalt: abhaasi rahvas on kahtluse alla seatud ja temalt on üritatud võtta õigus kodumaale. Abhaasi autorid põhjendavad omakorda, miks Abhaasia ei ole Gruusia ja kuidas abhaasid on autohtoonne rahvas. Erinevate poolte käsitlusi lugedes jääb kohati mulje, et abhaasidele jäetud valikud on eksistentsiaalse kaaluga: põhjenda oma etnogeneesi või sure. Ajaloolased, arheoloogid, etnoloogid jt teavad, kui spekulatiivne võib olla paari tuhande aasta taguse etnogeneesi konstrueerimine ja kui vähe on napi allikabaasi põhjal võimalusi midagi kategoorilist väita. Abhaasia-Gruusia konfliktis on etnogeneesi saanud aga mingit laadi dogmaatiliste tõdede kompendium. Nii ühe kui teise leeri kasutatud allikakriitika on kohati vähene ja väited mitte väga selgelt põhjendatud. Ajalootekstide lugejalt eeldatakse pigem uskumist ja ideoloogilist lojaalsust kui kriitikameelt. Igatahes on ka sõltumatud analüütikud väitnud, et nii Abhaasia kui ka Gruusia argumendid ajaloost on võrdväärselt kaheldavad.²²⁸

Konflikt ise on aga tänapäevane, sest siin pörkuvad kaks rahvusvahelise õiguse printsiipi: riikide õigus territoriaalsele terviklikkusele ja rahvaste enesemääramisõigus. Ühe võit on teise kaotus. Ajaloolased on ühtlasi poliitikud ja ajalugu on segatud poliitikaga. Ideoloogiline konflikt kulmineerus 1992. aastal sõjaga kahe maa vahel.

Nägime, kui mitmetahuliselt historiseerib abhaasi ajalookirjutus etnilist eripära ja kuidas on see tegevus suunatud vastama gruusia ajalookirjutuse diktaadile. Nägime, kuidas rõhutatakse abhaaside keelelis-kultuurilist kokkukuuluvust Põhja-Kaukaasia rahvaste ja mitte grusiinidega. Nägime, kuidas rõhutatakse Abhaasia pikaajalisi kristlikke juuri ja seda, kuidas islamile omistatakse pigem tagasihoidlikku osa. Nägime, et kuigi gruusia pool tahaks Abhaasia-Gruusia konfliktis usuvastuolu näha, pareerivad abhaasi autorid seda väidetega oma rahva kristlikust taustast. Ja viimaks ka see, et kui gruusia autorid väidavad kohati abhaaside puhul kahe eraldi subetnose olemasolu, millest üks on gruusia algupära (samurzakanlased), siis abhaasi autorid rõhutavad abhaaside etnilist ühtsust ja rahvuse orgaanilist kasvamist etniliselt pinnalt.

Tänapäevastest poliitilistest eesmärkidest lähtuvad ka poolte erinevad interpretatsioonid Abhaasia riiklusele: gruusia autorite väitel oli muistne Abhaasia kuningriik etniliselt grusiapärane, abhaasi autorite järgi abhaasiapärane, kusjuures Abhaasia kuningate võim ei kehtinud mitte ainult Abhaasias, vaid teatud ajaloo- perioodidel ka suure osa tänapäeva Gruusia territooriumil. Toonitatakse Abhaasia riiklikku järjepidevust kuni 1864. aastani, mil selle katkestas tsaarivõim, ja jätkumist 1918. aastal. Järjepidevuse taotlus on sellel, kui rõhutatakse nõukogudeaegse liiduvabariigi staatust aastail 1921–1922 Gruusia NSV kõrval, enne kui Abhaasia liideti Gruusiaga. Gruusia omakorda rõhutab katkestusi Abhaasia poliitilises ajaloos. Nägime, kuidas abhaasi ajalookirjutuses on esitatud Gruusiat šovinistliku assimileerija ja koloniseerijana, kelle tegevus tõigi kaasa konflikti eskaleerumise perestroikaajal

²²⁸ **Manutscharjan, A.** Die Haltung Abchasiens im Konflikt mit Georgien, 138.

ning tipnemise 1992.–1993. aasta sõjaga. Sõda ennast kujutatakse abhaasi rahva isamaasõjana, mistõttu rõhutatakse eelkõige abhaaside endi ja mingil määral ka hõimurahvaste panust, kuid mitte venelaste oma.

Iseloomulik on ka paralleelide otsimine erinevate ajalooliste epohhide vahel ja vihjamine ajaloo kordumisele: nii nagu Gruusia ründas Abhaasia iseseisvust 1992. aastal, oli ta seda teinud juba 1918. aastal; nii nagu 1990. aastate algul reageerisid Lõuna-Vene kasakad Gruusia agressioonile Abhaasias, samamoodi olid Vene kodusõja ajal tegutsenud vene valgekaartlased. Abhaasi diasporaa võitlejad toetasid koduabhaase dessantidega nii 1990. aastate isamaasõja kui ka varasema Vene kodusõja päevil. Ja muidugi paralleelid omaaegse Mägivabariigi toetuse ja nüüdse Mägirahvaste Konföderatsiooni tegevuse vahel. Samuti see, kuidas mägilaste liit oli venelastele pinnuks silmas siis ja on seda ka nüüd. Paralleelid ilmnevad 1860.–1870. ja 1940. aastate küüditamiste vahel: mõlemal juhul näidatakse, kuidas küüditamistele järgnes massiline gruusia kolonisatsioon.

Abhaasi ajalookirjutus, rõhutades sidet muistsete ja tänapäeva abhaaside ning muistse ja praeguse riikluse vahel, järgib tüüpilist rahvusloome mustrit. Rahvuslikud liikumised ja huvigrupid on ikka taotlenud oma iseseisvuspüüdluste legitimeerimist etnilis-kultuuriliste ning asustusajalooliste seikadega, võimaluse korral viidates ka varasemale omariiklusele või vähemalt muistsele priiuseajale.

Riiklik identiteet püsib lugudel. Kui riik on oma iseseisvuse kindlustanud või kui selle elanikud seda vähemasti usuvad, võivad nad endale lubada neisse lugudesse ka kriitiliselt suhtuda. Nad võivad ajaloo ideoloogiast vabastamise sildi all uusi lugusid välja pakkuda, hoolimata sellest, kas need on varasematest ideoloogilisemad või mitte. See on privileeg: nii on võimalik toimida riigis, kus tajutakse end vaba ja ohustamatuna. Teistsugustes riikides, sageli sellistes, mis poliitilise kokkulepluse tagajärjel on surutud nn *de-facto*-staatusesse, sellist privileegi lihtsalt ei ole. Ajalooallikate materjali selekteeritakse ja interpreteeritakse seal ideoloogilistest taotlustest lähtuvalt, reageerides vastase vähemalt samavõrd ideoloogilistele konstruktsioonidele. Seal luuakse lugusid ellujäämise hinnaga.

TÄNUAVALDUS

Artikkel on valminud grantide ETF 9066 ja SF0130038s09 toel.

HISTORY, WAR, WAR OF HISTORY. ON THE INTERPRETATIONS OF THE GEORGIAN–ABKHAZIAN CONFLICT

Aivar JÜRGENSON

This September marked the 20th anniversary of the end of the Georgian–Abkhazian war. The war started on 14 August 1992 with the Georgian aggression towards Abkhazia, who had declared its independence, and ended on 30 September

1993. In the war, 10 000–30 000 Georgian citizens and up to 3000 Abkhazian citizens lost their lives. As a result of the war, the majority of the Georgian community left Abkhazia, and this has remained the main source of conflict between Georgia and Abkhazia for the past twenty years. The perspectives from which this conflict has been treated and still is treated are different, stemming mainly from the two contradicting conceptions: the territorial unity of Georgia versus the right to self-determination of the Abkhaz people.

In the present contribution, I discuss the different perspectives of the Georgian–Abkhazian conflict in public discussions. I illustrate how the history written by Abkhaz authors historicises ethnic special characteristics and how this activity is coined as a response to the aggressive ambitions of the Georgians. According to the Georgian authors, the ancient Abkhazian Kingdom was ethnically Georgian, according to the Abkhazian authors, Abkhazian. The Abkhazian historical writing emphasises the centuries-long continuity of the Abkhazian state, whereas the Georgian writings point out its interruptions. In the Abkhazian historical writings, Georgia is presented as a chauvinist assimilator and a coloniser, whose activity brought along the escalation of the conflict during *perestroika*, which culminated with a war in 1992–1993. The war itself is presented as a patriotic war for the Abkhaz people, due to which, first and foremost, the contribution of the Abkhaz people and also that of their kindred nations is pointed out, but not that of Russians.

The Abkhazian historical writings that stress the link between the ancient and the contemporary Abkhazians, between the ancient and the contemporary state, are in compliance with the pattern of creating a nation: the national movements and interest groups strive for legitimising their attempts to gain independence by ethnic–cultural and settlement historical facts, if possible, also referring to any previous political independence.